

Damijan Guštin

FINANČNI VIRI IN DENARNIŠTVO NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA NA SLOVENSKEM 1941—1945

Referat na posvetovanju o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem. Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984.

I.

Izbruh II. svetovne vojne septembra 1939 je povzročil v gospodarstvih večine evropskih držav hude pretrse, zlasti v nevtralnih državah pa tudi nov gospodarski polet. Nemir, ki ga je vnesel začetek vojne, ni obšel tudi gospodarstva jugoslovanske države, katerega finančne razmere niso bile trdne že od gospodarske krize v začetku tridesetih let. Po letu 1931 je namreč bančništvo v veliki meri ohromelo. Od okoli 700 bank v državi jih je 301 zaprosilo za odložitev plačevanja obveznosti, za sanacijo ali nestečajno likvidacijo. Veliko varčevalcev je popolnoma ali delno izgubilo svoje vloge, le nekateri so od leta 1937 dalje lahko dvignili svoje vloge. Hranilne vloge so se znižale, v desetletju od 1931 do 1941 od 14 na 9 milijard dinarjev. Zato je bila država prisiljena uveljaviti predpis o zaščiti denarnih zavodov in hranilnic z dne 23. novembra 1933, ki je omogočal nelikvidnim bančnim in hranilnim zavodom začasno zaustavitev vloženih sredstev, pa tudi obrestne mere na vložena sredstva so se med trajanjem moratorija izplačil znižala.¹

Hranilnice in kreditne zadrage, ki so imele vložena sredstva pretežno v kmetijsko proizvodnjo, je hkrati zadeval zakon o izvajanju odloka o likvidaciji kmečkih dolgov, da se neizterljivi tovrstni dolgovi predlože v izplačilo za to ustanovljeni Privilegirani agrarni banki v Beogradu, zanje pa so denarni in hranilni zavodi dobili protivrednost v 3 % obveznicah.²

Slovensko bančništvo je delilo enake slabosti kot bančništvo v vsej državi, bilo je heterogeno in nekoncentrirano, boljše je bilo le stanje glede samostojnih in regulativnih hranilnic in posojilnic ter kreditnih zadrug. Bančna nelikvidnost je v Dravski banovini prizadela zlasti manjše zavode, odlog plačil je bil odobren skupaj 4 bankam in 14 hranilnicam. Tako je npr. Hranilnica v Ptuj razglasila 24. 7. 1935, da bo za dobo 6 let izkoristila predpise o zaščiti denarnih zavodov. Toda tudi velika Ljubljanska kreditna banka in Zadruga gospodarska banka sta leta 1935 izkoristili moratorij izplačil v okviru zakona o zaščiti kmetovalcev in uredbe o zaščiti denarnih zavodov.³

Od bank, ki so imele center v Ljubljani (bila je tretji finančni center v državi) so bile največje Ljubljanska kreditna banka, Zadruga gospodarska banka in Kreditni zavod za trgovino in industrijo, ki so obvladale nad 85 % denarnega tržišča v Dravski banovini. V Ljubljani so poleg teh delovale še Obrtna banka, Prometna banka, Zadruga banka, Hipotekarna banka jugoslovanskih hranilnic, od številnih hranilnic in posojilnic je bila najmočnejša Mestna hranilnica ljubljanska in Celjska posojilnica, ki je prerasla v delniško družbo in poslovala že kot poslovna banka. Vsega skupaj pa je poslovalo na ozemlju Dravske banovine 6 podružnic državnih

¹ Službene novine Kraljevine Jugoslavije XV, 1933, št. 278, 4. 12. 1933, Uredba o zaščiti novčanih zavoda i njihovih verovnika 22. 11. 1933; B. Krnjavić: Sedem razdobj v razvoju našega bančništva, Bančni vestnik XX, 1971, št. 9, str. 267—270.

² Službene novine Kraljevine Jugoslavije, XIV, 1932, št. 91, 20. 4. 1932; D. Potočnik: Slovensko denarništvo 1918—1938, Spominski zbornik Slovenije, Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 451, 455; V. Valenčič: Pregled našega zadrugnega gibanja in stanja, prav tam, str. 460—461.

³ T. Hočevar: Slovensko poslovno bančništvo 1913—1941, Bančni vestnik XXXIII, 1984, št. 9, str. 271; V. Cvirni: Banke in hranilnice v Ptuj, Bančni vestnik XII, 1963, št. 11, str. 331—333; D. V. Gajič: Karakteristike razvoja bankarstva u Jugoslaviji između dva svetska rata, Beograd 1965, str. 36—44.

denarnih zavodov, 9 privatnih bank z 10 podružnicami, 6 podružnic hrvaških bank, 28 samoupravnih in regulativnih hranilnic in 510 kreditnih zadrug, 1940. leta pa je bilo v Ljubljani 6 delniških bank, 5 podružnic privilegiranih denarnih zavodov (državnih), 4 podružnice poslovnih bank, zunaj Ljubljane pa še 17 podružnic ljubljanskih bank. Po številu torej spoštovanja vredna bančna in hranilniška mreža, ki pa po svoji finančni moči ni ustrezala podobi, saj je obračala le okoli 9 % vsega bančnega kapitala v Jugoslaviji, manj kot pa je ustrezalo gospodarski moči Dravske banovine.⁴

Po izbruhu vojne je tudi v Jugoslaviji, kljub njeni nevtralnosti, začelo prevladovati vojno gospodarstvo. Posledica pospešenih priprav na obrambo (povečano oboroževanje in utrjevanje), vojne konjunktore (izvoz prehrabnenih izdelkov, zlasti v Nemčijo) in nezaupanja do bančnih zavodov je bila precejšnja inflacija, ki je nižala življenjsko raven neposedejučim slojem. Količina denarja v obtoku je leta 1937 znašala 6,4 milijard dinarjev, 1939 9,7 milijard, 1940 13,8 milijard, aprila 1941 pa že 19,5 milijard; od leta 1939 pa do 1941 se je torej količina denarja v obtoku podvojila.⁵

II.

V kratki aprilski vojni 1941 je Jugoslavija klonila. Napadalci so si jo razdelili in posameznim delom namenili različne usode. Vsi trije okupatorji, ki so si razdelili zasedeno slovensko ozemlje, so težili po njegovi vključitvi v okvir lastne države, tako upravno-politično kot tudi gospodarsko.

Nemški okupator si je dodelil največji del zasedenega slovenskega ozemlja, ki je obsegalo Gorenjsko, Koroško, Štajersko in del Dolenjske; ta območja so bila tudi gospodarsko najpomembnejša. Razdelil jih je v upravo dvema šefoma civilne uprave; po krajšem prilagoditvenem obdobju naj bi bila vključena v nemško državo, državnima okrožjema Koroški in Štajerski. Italijanski okupator je dobil gospodarsko šibkejšo in manj obsežno Notranjsko in preostali del Dolenjske, dobil pa je tudi Ljubljano. Iz teh območij je 3. maja 1941 ustvaril Ljubljansko pokrajino in jo s posebnim statutom priključil Kraljevini Italiji. Najmanjši del je bil dodeljen madžarskemu okupatorju, saj je dobil le Prekmurje, tega je decembra 1941 priključil v okviru priključitve »Južnih pokrajin« (Délevidekek) Madžarski.⁶

Vendar pa nam ta okvirna opredelitev pokaže glede denarnega sistema drugačno podobo, pač zaradi tega, ker je Ljubljana pripadla italijanskemu okupatorju. Madžarski okupator si ni od denarnih zavodov odrezal nič pomembnejšega, bistveno pa je bilo nesorazmerje med nemškim in italijanskim deležem. Ker je bilo največ central denarnih zavodov, pa tudi podružnic v Ljubljani, je italijanski okupator nadziral okoli 91 % sredstev poslovnih bank, nemški pa le 5 % in le delno se je to nesorazmerje popravilo pri samostojnih in regulativnih hranilnicah in posojilnicah ter kreditnih zadrugah.⁷ Aneksionizem je seveda imel za posledico tudi vključitev gospodarskih potencialov zasedenih pokrajin v gospodarski sistem, pri tako hitri preureditvi in vključitvi bančnega in hranilnega sistema, kot ga je izvedel nemški okupator, pa je odločalo tudi omenjeno nesorazmerje, saj bi sicer povzročil hude gospodarske probleme na zasedenem območju, ki po pretrganju vezi z Ljubljano finančno ni zmoglo samostojnega delovanja.

Nemški okupator je takoj ob uvedbi civilne uprave uvedel začasno zaporo vseh denarnih zavodov in sicer za sredstva, ki so bila v njih pred 1. aprilom, oziroma

⁴ T. Hočevar, nav. d., str. 270; A. Ogrin: Bančništvo na Slovenskem in Denarni zavod Slovenije pri predsedstvu SNOS, Borec XX, 1969, št. 5, str. 398; D. V. Gajič, nav. d., str. 36–44.

⁵ J. Šorn: Nominalni porastek delavskih mezd in način računanja draginskih doklad v Sloveniji pred okupacijo, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VI, 1966, št. 1–2, str. 55–61; N. Vučić: Razvoj in problemi monetarne politike v Jugoslaviji 1918–1941, Bančni vestnik, XXIV, 1975, št. 4, str. 131–135.

⁶ T. Ferenc: Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XX, 1980, št. 1–2, str. 31–52; isti: Aneksionistična in raznarodovalna politika okupatorjev v Sloveniji, Simpozij Drugi svjetski rat i mir među narodima, Zagreb 1972, str. 221–229; isti: Okupacijski sistemi v Sloveniji 1941–1945, Vojaški informator 1968/69, št. 1 in 2, Naša obramba I, 1969, št. 1–12.

⁷ T. Hočevar, nav. d., str. 270.

pred 24. aprilom 1941. Posebne, nujne potrebe (izplačilo mezd, pokojnin, oskrbovalnin) je na Štajerskem odobral šef civilne uprave oziroma njegov pooblaščenec, na Gorenjskem pa civilni komisarji, tam je bilo dovoljeno tudi razpolagati z omejenimi vsotami.⁸ Ta zapora je bila na Štajerskem sproščena z odredbo 19. maja 1941, ki je dopustila, da poslujejo vse banke, podružnice, obrtne kreditne zadrage, privatne banke, hranilnice in kreditne zadrage po posebnih navodilih pooblaščenca za bančne in kreditne zavode, ki postavlja zavodom tudi upravnike (Wirtschaftler).⁹ Štajerski bančni zavodi so morali z veljavnostjo od 1. aprila 1941 upoštevati tudi maksimiranje obrestnih mer, ki so znašale: za hranilne vloge na vpogled največ 2,5 %, vezane nad 6 mesecev največ 3 % in vezane nad 1 leto največ 3,25 %, za tekoče račune na vpogled največ 1 %, z odpovednimi roki pa največ od 1,75 % do 3,125 %. Za posojila so bile obrestne mere maksimirane na 4,5 % ali 5 %, pri nekaterih vrstah pa je zraven spadala še provizija največ 1,125 % in 0,25 % prometne provizije. Kreditne zadrage so lahko prekoračevale tako maksimirane obrestne mere za 0,25 % do 0,5 %, glede na vrsto hranilnih vlog.¹⁰

Namero, da popolnoma reformira obstoječi bančni in hranilniški sistem, je nemški okupator izrazil s pritegnitvijo nemških bank, ki so prevzele dotedanje podružnice ljubljanskih in ostalih bank. Šefa civilne uprave Überreiter in Kutschera sta dovolila ustanoviti podružnice dunajskih bank Kreditanstalt-Bankverein A. G. (v Mariboru, Celju in Kranju), Länderbank (v Mariboru) in Volksbank (v Kranju). Hkrati so bili postavljeni temelji novemu hranilniškemu sistemu. V vsakem okrožju naj bi ustanovili okrožno hranilnico (Kreissparkasse) (Maribor, Celje, Ptuj, Brežice, Kranj, Radovljica in Kamnik), kreditni zavodi pa naj se spremenijo v rajfajznovke.¹¹ Za okrožne hranilnice prevzemajo jamstvo okrožja, upravljajo pa jih predstojništva (Vorstand) iz poslovodij in političnih komisarjev. Poslovodjo določa šef civilne uprave, je predpostavljeni vseh nameščencev in uradnikov banke, političnemu komisarju pa je odgovoren glede poslovanja in finančnega obračuna. Mestna hranilnica Maribor prevzame naloge žiro centrale za nove hranilnice.¹² Hkrati je potekala postopna likvidacija vseh hranilnic. V okrožjih so bili zanj zadržani poslovodje okrožnih hranilnic. Po potrebi so morale hranilnice odstopiti svoje poslovne prostore, opremo in nameščence proti odškodnini. V prehodnem obdobju je hranilnicam bilo dovoljeno poslovati s starimi strankami, nove vloge pa so morale takoj odvajati okrožnim hranilnicam.¹³

Podobno je nemški okupator uredil področje zavarovalništva. Ukinil je vsa dovoljenja za delo posameznih zavarovalnih zavodov, za zavarovanje pa je pooblastil več nemških zavarovalnic s sedežem na Dunaju, v Grazu, Berlinu in sicer vsako za točno določeno vrsto zavarovanja, ki so prevzele tudi upravljanje podružnic v likvidaciji; pod upravitelji so lahko omejeno poslovali le zavodi prijateljskih držav in tisti s podrejenih ozemelj.¹⁴

V skladu z načrti je nemški okupator tudi postopal. Ustanovil je tako okrožne hranilnice kot rajfajznovke in obrtne kreditne zadrage v Mariboru, Celju in Ptuj, njihovo poslovanje pa bo še potrebno proučiti.¹⁵

⁸ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (dalje V- AB Untersteiermark) I, št. 2, 17. 4. 1941; Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains (dalje V- AB Kärnten) I, št. 1, 24. 4. 1941.

⁹ V- AB Untersteiermark, I, št. 15, 20. 5. 1941, odredba o denarnih in kreditnih zavodih na Sp. Štajerskem 19. 5. 1941.

¹⁰ Prav tam, št. 12, 17. 5. 1941, naredba o najvišjih obrestnih merah v kreditni stroki in na zasebnem kreditnem trgu; V- AB Kärnten I, št. 15, 27. 6. 1941, naredba o določitvi najvišjih obrestnih mer od 25. 6. 1941.

¹¹ Glej op. 9; V- AB Kärnten I, št. 15, 27. 6. 1941, št. 32, 22. 11. 1941.

¹² V- AB Untersteiermark I, št. 20, 10. 6. 1941, prva izvršilna odredba k naredbi o denarnih in kreditnih zavodih; V- AB Kärnten I, št. 16, 3. 7. 1941, odredba o razpustu in likvidaciji hranilnic od 3. 7. 1941.

¹³ Prav tam.

¹⁴ V- AB Untersteiermark I, št. 24, 18. 6. 1941; V- AB Kärnten I, št. 14, 23. 6. 1941.

¹⁵ Primerjaj: Ž. j.: Prispevek k zgodovini bank in hranilnic v SR Sloveniji, Bančni vestnik XIII, 1964, št. 1, str. 12–13; V. Cvirn, nav. d., str. 331–333; H. K.: Razvoj bank in hranilnic v Kranju, Bančni vestnik XIII, 1964, št. 6, str. 183–184.

Vprašanje razdelitve vlog Poštne hranilnice Kraljevine Jugoslavije je bilo rešeno avgusta, po 15. avgustu 1941 so imeli varčevalci možnost svoje vloge zamenjati po običajnem kurzu za vloge pri nemških pošto-hranilnih ustanovah, najraje pri Postsparrkassenamt na Dunaju.¹⁶

Italijanski okupator je glede bančnih in kreditnih zavodov postopal drugače. V prvem obdobju po okupaciji je omejil delovanje denarnih zavodov, potem ko je prve take omejitve uvedel že Narodni svet za Slovenijo, ki je ukazal ustaviti izplačilo vlog Poštni hranilnici. Bančni zavodi so lahko izplačevali omejene vsote, z vsakega računa 1000 dinarjev, hranilnice pa le po 500 dinarjev, odložene pa so bile tudi vse terjatve, razen mezd, najemnin, rent, zavarovalnin in terjatev za že dobavljeno blago.¹⁷ Ta zapora je bila delno sproščena 1. maja 1941, ko je bila tudi povišana vsota izplačil na 2000 oziroma 1000 dinarjev,¹⁸ ostal pa je močno omejen promet z vrednostnimi papirji, devizami in delnicami.

V obstoječi bančni sistem je italijanski okupator posegel z dvema ukrepoma. Za poslovanje z valutami in tujino je pooblastil »Istituto nazionale per i cambi con l'estero« in ga je opravljala Banca d'Italia, odvzel je torej domačim bankam možnost poslovanja s tujino.¹⁹

Vse banke oziroma njihove podružnice, ki so imele centrale izven po italijanski vojski zasedenega območja ali pa je v njih bil udeležen kapital držav, s katerimi je bila Italija v vojni, je postavil civilni komisariat pod sekvester, za sekvestre pa je imenoval pretežno svoje finančne uradnike. 3. maja so bili od bančnih zavodov postavljeni pod sekvester Splošno jugoslovansko bančno društvo, Državna hipotekarna banka, Zanatska banka a. d., Narodna banka Kraljevine Jugoslavije, Privilegirana agrarna banka, vse s sedežem v Beogradu, enako pa je bilo tudi z zavarovalnicami Jugoslavija, Elementar, Royal Exchange Assurance Corporation, zadnji s sedežem v Londonu, La nationale — incendie-vie s sedežem v Parizu in Slavijo, jugoslovansko zavarovalno banko s sedežem v Ljubljani, slednja zaradi deleža češkega kapitala v njej.²⁰ Sredi julija je bil prav Slaviji sekvester ukinjen z obrazložitvijo, da je pri njej udeležen kapital domačega izvora in prijateljskega naroda.²¹ Pod sekvester je septembra 1941 prišla še podružnica Poštne hranilnice, v začetku oktobra pa še zavarovalna družba Jugoslovanski Feniks.²² Hranilnico Dravske banovine je okupator preimenoval v Hranilnico Ljubljanske pokrajine, kar pa gre le na rovaš prilagoditve novi upravni enoti, ne da bi spremenil njeno vlogo.²³

Sredi maja je sledila nova sprostitev izplačil in sicer do 2000 din iz bančnih vlog do 10.000 dinarjev, 2500 din iz bančnih vlog do 30.000 dinarjev, 3000 din iz bančnih vlog do 50.000 dinarjev, 4000 din iz bančnih vlog nad 50.000 dinarjev, iz hranilnih vlog enake višine pa pol manj. Vendar pa je visoki komisariat Ljubljanski kreditni banki, Zadrugi gospodarski banki in Obrtni banki podaljšal za nedoločen čas odlog plačil.²⁴

Sredi junija je visoki komisar odpravil plačilni odlok bankam in zavarovalnicam, potem ko je z odlokom od 14. maja odredil odpravo splošnega moratorija. Uvedene so bile tri vrste vlog (na vpogled, vezane z 3 ali 6 mesečnim odpovednim rokom in »navadne vloge«, pri katerih je vlagatelj lahko razpolagal mesečno le z 10 %

¹⁶ V. AB Untersteiermark I, št. 34, 8. 8. 1941.

¹⁷ Službeni list banske uprave Dravske banovine XII, št. 31, 16. 4. 1941, uredbi o odložitvi plačil zasebnopravnih terjatev in o poslovanju Poštne hranilnice v Ljubljani.

¹⁸ Bollettino Ufficiale del R. Commissariato civile per i territori sloveni occupati — Službeni list kraljevega civilnega komisariata za zasedeno slovensko ozemlje, št. 35, 30. 4. 1941, odlok o prenehanju zapore plačil in določba o izmenjavi in valutah na zasedenem ozemlju Jugoslavije.

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Prav tam, št. 36, 3. 5. 1941, odloki o postavitvi sekvestra; Bollettino Ufficiale per la provincia di Lubiana — Službeni list za Ljubljansko pokrajino (dalje Službeni list), št. 37, 7. 5. 1941—XIX, odloki o postavitvi sekvestra. O strukturi zav. banke Slavija glej I. Martelanc: Zasebnopravno zavarovalstvo v Sloveniji, Spominski zbornik Slovenije, str. 466—467.

²¹ Službeni list, št. 56, 12. 7. 1941—XIX.

²² Prav tam, št. 77, 24. 9. 1941—XIX, št. 80, 4. 10. 1941—XIX.

²³ Prav tam, št. 47, 10. 6. 1941—XIX, odločba o preimenovanju Hranilnice Dravske banovine v Hranilnico Ljubljanske pokrajine.

²⁴ Prav tam, št. 41, 21. 5. 1941—XIX, odlok o podaljšanju plačilnega odloga bankam.

vloženega, pri manjših vlogah pa s 30 % vloženega).²⁵ V veljavi so ostali odloki o zaščiti denarnih zavodov, pa tudi obrestno mero je posebni odbor iz zastopnikov Društva bančnih zavodov in Zveze hranilnic in zadružnih zvez, določil šele sredi junija 1941, potrdil pa visoki komisar z odredbo 25. junija 1941 in je znašala za vloge na vpogled 1 % letno, za vezane vloge s 3 mesečnim odpovednim rokom 2,5 %, za vezane vloge na 6 mesecev 3 %, za navadne vloge 2 %. Te obrestne mere so bile veljavne za vse bančne in hranilne zavode, razen za Poštno hranilnico, ki je ohranila v veljavi prejšnjo obrestno mero.²⁶

Madžarski okupator je na svojem okupiranem območju našel le nekaj bank, hranilnic in kreditnih združenj. Okupator bank ni zaprl, morale pa so se včlaniti v Centralo madžarskih denarnih zavodov. Madžari so zlasti favorizirali Prekmursko banko, v kateri je deloval G. Hartner. 1. decembra so z njeno pomočjo likvidirali Občinsko hranilnico v Murski Soboti.²⁷

Vprašanje zamenjave denarja na okupiranih območjih je bilo za okupatorja zaradi njihovih teženj po priključitvi le-teh svojim državam, pa tudi poenotenja gospodarskega sistema eno najnujnejših vprašanj.

Italijanski okupator je v odnosu do dinarja pokazal več nestrpnosti. 15. aprila je general Robotti, komandant XI. armadnega korpusa odredil začasni tečaj lire napram dinarju, ne da bi posegel v določanje legalitete valut, in sicer v razmerju 100 dinarjev = 30 lir.²⁸ Ta odlok je nato ponovil tudi komandant divizije »Re« general Fiorenzoli,²⁹ nato pa tudi novoimenovani civilni komisar za zasedena slovenska ozemlja, ki je liro tudi formalno uvedel kot zakonito plačilno sredstvo na okupiranih območjih.³⁰ Še natančneje je to vprašanje uredila nova civilna oblast z odlokom o denarnih in valutnih reformah od 26. aprila 1941. Omejen je bil vsak prenos dinarjev izven okupiranih ozemelj. S kasnejšo uredbo je bil uveden na okupiranih ozemljih celo trivalutni sistem (dinar, lira in albanski frank v razmerju 30 lir = = 4,80 alb. franka = 100 din) z omejitvijo, da je dinar le valuta za denarno poslovanje znotraj okupiranih območij.³¹

Za zamenjavo denarja se je italijanski okupator odločil šele potem, ko sta svoje odloke o zamenjavi objavila ostala okupatorja. Italijanski kralj je sicer že 2. junija podpisal ukaz o zamenjavi valute, ki je določal, da postane lira edino zakonito plačilno sredstvo na zasedenih ozemljih, roke za zamenjavo naj bi določil minister za finance, izvedla pa Banca d'Italia. Prinesel pa je kraljevi ukaz novi tečaj, po katerem naj bi potekala zamenjava denarja, in sicer 38 lir za 100 dinarjev, torej kar za 26,7 % ugodnejši menjalni tečaj od tedaj veljavnega.³²

Ta odlok je visoki komisar objavil tik pred začetkom roka za zamenjavo denarja obenem s svojim izvršilnim razglasom o zamenjavi denarja 18. junija 1941, rok za zamenjavo pa je bil razmeroma kratek, od 19. do vključno 26. junija 1941. Opravile naj bi jo poslovalnice, ki jih je zato pooblastila Banca d'Italia, in sicer v Ljubljani pri finančnem ravnateljstvu, banovinskem finančnem oddelku in davčnem uradu za okolico, v Ribnici, Kočevju, Črnomlju, Novem mestu, Višnji gori, Dolenjem Logatcu in Vrhniki pri davčnih upravah, denarni zavodi, državni uradi in Pokojninski zavod za nameščence pa so bili dolžni zamenjavo izvršiti direktno pri podružnici Banca d'Italia v Ljubljani. Občani so morali vložiti prošnjo za menjavo denarja, in sicer za družine rodbinski poglavarji, za pravne osebe pa njihovi pred-

²⁵ Prav tam, št. 48, 14. 6. 1941—XIX.

²⁶ Prav tam, št. 51, 25. 6. 1941—XIX, odlok o obrestnih merah.

²⁷ F. G. Keršovan: Murskosoboške banke v preteklosti (Spomini), Kronika XII, 1964, št. 2, str. 108—109.

²⁸ Službeni list banske uprave Dravske banovine XII, št. 31, 16. 4. 1941, razglas poveljstva XI. armadnega korpusa.

²⁹ Prav tam, ukaz poveljstva divizije »Re«.

³⁰ Bollettino Ufficiale del R. Commissariato civile per i territori sloveni occupati — Službeni list kraljevega civilnega komisarjata za zasedeno slovensko ozemlje, št. 33, 23. 4. 1941—XIX, odlok o uradnem tečaju lire od 20. 4. 1941.

³¹ Prav tam, št. 35, 30. 4. 1941—XIX, določba glede izmenjave in valut na zasedenem ozemlju Jugoslavije.

³² Službeni list, št. 49, 18. 6. 1941—XIX, kraljevi ukaz o zamenjavi valute od 2. 6. 1941.

stavniki. Gotovino so morali predložiti pregledno zbrano, zamenjati pa je bilo potrebno tudi vrednostne papirje, glaseče se na dinarje.³³ Sporne primere je urejala posebna komisija, sestavljena iz dveh finančnih inšpektorjev in predsednika združenja bančnih in zavarovalnih zavodov v Ljubljanski pokrajini dr. Ivana Slokarja. Glede na enoletni obstoj te komisije (delovala je od julija 1941 pa do srede leta 1942) lahko sklepamo, da je bilo spornih primerov pri menjavi precej.³⁴ Po 26. juniju so dinarje menjavali v lire le še na območjih Dolenjske, ki so jih do srede maja 1941 zasedali Nemci. Tam je delovala posebna potujoča menjalna komisija.

Posebno v Ljubljani je ostalo precej denarja nezamenjanega zaradi iskrenega ali špekulativnega pričakovanja skorajšnje obnovitve jugoslovanske države, največ seveda pri višjih slojih.³⁵

Nemški okupator je lahko postopal nekoliko drugače. 14. aprila, ob nastopu nemške civilne uprave, je ta razglasila, da ostane zaenkrat na zasedenih ozemljih plačilno sredstvo dinar ali pa boni državne kreditne blagajne (Reickskreditkassenschein), dopustila pa je tudi obtok nemškega uradnega denarja, vendar le v vrednostih 1 in 2 pfeniga, 1, 2, 5 in 10 Reichspfennigov ali Rentenpfennigov, torej le drobiža. Kot vidimo, nemški okupator na zasedeno ozemlje zaenkrat ni uvažal svojega rednega denarja, temveč le začasno plačilno sredstvo, kar mu je omogočalo, da je lažje kontroliral denarno poslovanje na zasedenem ozemlju. Menjalno razmerje je hkrati nemški okupator določil na 1 dinar = 5 Reichspfennigov.³⁶

Konec maja 1941 je nemški okupator objavil, da bo izvedel zamenjavo denarja, in sicer tako, da bo edino zakonito plačilno sredstvo od 15. junija 1941 dalje Reichsmarka (RM), dinarji in boni državne kreditne blagajne pa bodo neveljavni. Zamenjavo denarja naj bi opravile v roku od 1. do 30. junija 1941 podružnica Reichsbank v Mariboru in Kranju ter menjalnica v Celju in Ptuj, na Gorenjskem in Koroškem pa vsi bančni zavodi, hranilnice in javne blagajne, po tečaju 1 dinar = 0,05 RM. Po 30. juniju je dinar veljal za inozemsko plačilno sredstvo in bil zato potrjen deviznemu režimu. V RM naj bi prevedli tudi vse dinarske terjatve v primerih, da zadevajo prebivalce s območja civilne uprave ali samo območje. Za dopolnilo te odredbe je okupator uvedel z veljavnostjo od 1. junija 1941 na območju civilne uprave tudi rajhovski devizni režim.³⁷

Madžarski okupator je izvedel zamenjavo dinarjev na svojem okupacijskem območju v Prekmurju in Vojvodini v drugi polovici maja 1941. Edino zakonito plačilno sredstvo je postal pengő, zamenjava je bila izvedena v razmerju 100 dinarjev = 10 pengő.³⁸

Navedeni menjalni tečaji odpirajo vprašanje, koliko so ti bili realni glede na predvojna razmerja navedenih valut, pri čemer pa je potrebno upoštevati tudi sistem medvalutnih razmerij, kjer se loči uradni tečaj od tečaja na borzah v velikih mednarodnih finančnih središčih.

Primerjava z uradnimi jugoslovanskimi tečaji, kjer je bil dinar najbrž nekoliko precenjen, nam pokaže, da so okupatorji presenetljivo enotno zamenjali denar na svojih okupacijskih območjih; tečaji so bili 12,2, 14,1 in 15 % slabši. Odstopal je zlasti začasni italijanski tečaj, ki je podcenil dinar za celih 45,7 %.³⁹

³³ Prav tam, razglas o zamenjavi dinarjev v lire od 18. 6. 1941.

³⁴ Prav tam, in št. 56, 12. 7. 1941—XIX, odlok o imenovanju komisije za reševanje vprašanj zamenjave jug. valute v lire; št. 45, 6. 6. 1942—XX.

³⁵ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (dalje AIZDG) fascikel (f.) 479/III, poročilo A. Ogrina odseku za finance pri predsedstvu SŃOS 5. 7. 1944; f. 521/II, pripombe A. Kramarja k referatu Denarna, finančna in kreditna politika v bodoči Jugoslaviji.

³⁶ V- AB Untersteiermark I, št. 1, 15. 4. 1941; V- AB Kärnten I, št. 1, 24. 4. 1941.

³⁷ Prav tam, št. 18, 31. 5. 1941, odredba o uvedbi RM kot plačilnega sredstva na Spodnjem Štajerskem in postavitvi dinarja in Reichskreditkassenscheina iz prometa od 28. 5. 1941, odredba o ureditvi deviznega prava in izvršilne določbe k ureditvi deviznega prava; V- AB Kärnten I, št. 5, 24. 5. 1941, odredba o uveljavitvi vrednosti RM od 23. 5. 1941, št. 8, 28. 5. 1941, odredba o ureditvi deviznega prava na zasedenem ozemlju Koroške in Kranjske.

³⁸ Jutro XXII, št. 133, 7. 6. 1941, št. 126, 29. 5. 1941.

³⁹ Trgovski list XXIV, št. 2, 3. 1. 1941, št. 15, 5. 2. 1941, št. 27, 5. 3. 1941, št. 38, 2. 4. 1941.

Valuta	1. Uradni tečaj v din	2. Prehodni tečaj v din	3. Menjalni tečaj
			v din
			2:1 3:1
Lit (100)	228,80	333,80/145,7 %	263,15/115 %
RM (1)	17,82	/	20,0/112,2 %
Pengö (1)	8,76	/	10,0/114,1 %

Tabela 1. — Pregled razmerij med valutami

Primerjave, ki so bile narejene z upoštevanjem prostih tečajev valut na züriški borzi, nam pokažejo po preračunu v RM, koliko je menjalec dobil za 100 dinarjev v vseh treh okupacijskih območjih.⁴⁰

madžarsko	6,03 RM
nemško	5,00 RM
italijansko I.	3,93 RM
italijansko II.	4,98 RM.

To nam pokaže nekoliko drugačna sorazmerja, tudi tu pa zlasti odstopa začasni tečaj italijanskega okupatorja.

III.

Zoper okupatorje se je slovensko ljudstvo kmalu po okupaciji dvignilo v odpor, ki je ob vodstvu KPS in vključitvi naprednih sil v Protiimperialistično fronto prerasel v narodnoosvobodilni boj. Za to pa so bila potrebna, kljub velikemu entuziazmu pristašev, precejšnja gmotna in denarna sredstva.

Ob svojem nastanku je Osvobodilna fronta (OF, vanjo se je preimenovala Protiimperialistična fronta po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941) razpolagala le s pičlimi denarnimi sredstvi. Prvi njen vir so tvorila sredstva njenih skupin, od katerih je najbrž le KPS razpolagala z znatnejšimi denarnimi sredstvi zunaj okupatorjevega nadzora. Prav ta in nekaj sredstev iz blagajne nekega polka razpadle jugoslovanske vojske so tvorila zagonska denarna sredstva narodnoosvobodilnega boja.⁴¹

Ker pa so ta sredstva zadoščala le za začetek, se je kmalu postavilo vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja vprašanje, kako si oskrbeti potrebni minimum denarnih sredstev za hitro rastoče potrebe (nakupovanje orožja in materiala, podpore ilegalcem in družinam borcev in aktivistov). Edini dosegljiv vir je bilo samo narodnoosvobodilno gibanje oziroma širše, slovensko ljudstvo. Iz te načelne opredelitve je postopno, z oblikovanjem ljudske oblasti, nastal tudi finančni sistem narodnoosvobodilnega gibanja; ta se je oblikoval skladno z razvojem, močjo in potrebami narodnoosvobodilnega gibanja, zato je dosegel zelo različne razvojne faze v različnih pokrajinah.⁴²

⁴⁰ Jutro XXII, št. 133, 7. 6. 1941, Usoda dinarja.

⁴¹ M. Čepe: Vojaška intendantca, Ljubljana v ilegali II, Ljubljana 1961, str. 142; Arhiv uredništva Ljubljana v ilegali, izjava J. Gorjanca.

⁴² Navedeno povzroča težave pri periodizaciji razvoja financ med narodnoosvobodilnim bojem. Periodizacija v tem sestavku se opira na razvojne faze finančnega poslovanja pri vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja, kar v glavnem pomeni upoštevanje razvoja v Ljubljanski pokrajini oziroma na osrednjem osvobojenem ozemlju. Z vprašanjem periodizacije se je ukvarjal v vojnem času Viktor Repič v svojih predavanjih o financah narodnoosvobodilnega boja, kjer je navajal tri obdobja: začetno do nekaj mesecev pred kapitulacijo Italije, drugo obdobje do jeseni 1943, tretje od časa velikega osvobojenega ozemlja dalje. (AIZDG, f. 480/II). V enaka obdobja je periodiziral celotno partizansko gospodarsko dejavnost dr. Marijan Breclj v svojih referatih na zboru odposlancev v Kočevju in 1. zasedanju SNOS v Črnomlju. Te razdelitve se je držal tudi dr. Metod Mikuž v svojem orisu partizanskega gospodarstva na Slovenskem, jo pa je nekoliko modificiral, tako da je prvo obdobje postavljeno do srede leta 1943, drugo do 1. zasedanja SNOS, tretje pa do konca vojne (Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov, Ljubljana 1969, str. 8–9). Podajamo sumaren pregled literature o financah v narodnoosvobodilnem boju. Omenjeno Mikužovo delo je podalo tudi pregled financ narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko je najti precej podatkov v delu F. Juriševič: Partizansko gospodarstvo na Primorskem. O Denarnem zavodu Slovenije pri predsedstvu SNOS govori brošura A. Ogrin in L. Dolinšek: Denarni zavod Slovenije pri Predsedstvu SNOS, Ljubljana 1954, glede plačilnih sredstev izčrpana knjiga Slovenska partizanska plačilna sredstva, Ljubljana 1977, in katalog razstave Denarništvo v NOB, Ljub.

Zato je Osvobodilna fronta začela zbirati prispevke tudi v denarju, tako nepovratne kot tudi posojila, kar pa najbrž v začetku ni bilo trdneje opredeljeno. Razumljivo je, da je bilo v začetku zbiranje in razdeljevanje denarnih sredstev v veliki meri centralizirano, vrhu tega pa omejeno pretežno na Ljubljano, kjer se je OF najprej razvila v množično organizacijo. Takoj poleti 1941 je nastal v Ljubljani prvi finančni organ — »glavna blagajna«, preko katere se je odvijalo denarno poslovanje narodnoosvobodilnega gibanja, vodil pa jo je za to zadolženi član vodstva osvobodilnega gibanja, najprej Lojze Lubej, po njegovi aretaciji Jože Rus in nato Zoran Polič. Ker je Ljubljana do 1943 predstavljala poglavitni vir denarnih sredstev za narodnoosvobodilno gibanje, je ta organ ohranil centralni položaj tudi po nastanku osvobojenega ozemlja in odhodu vodstva narodnoosvobodilnega boja na osvobojeno ozemlje.⁴³

Ze jeseni 1941 je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja tudi formalno uredilo vprašanje denarnih prispevkov. Na svoji seji je Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), v katerega se je konstituiral Vrhovni plenum OF, 16. septembra 1941 v Ljubljani z odlokom o narodnem davku in posojilu svobode opredelil dva temeljna vira financiranja narodnoosvobodilnega gibanja. V odloku o narodnem davku je SNOO določil, da je tega dolžan plačati vsak Slovenec z lastnimi dohodki; davek mesečno dosega vsaj 1 liro in progresivno raste do 10 % čistih dohodkov, sorazmerno s premoženjskim stanjem davčnega zavezanca.⁴⁴ Drugi je odlok o razpisu »posojila svobode«, s katerim je vodstvo narodnoosvobodilnega boja želelo zajeti predvsem prosta denarna sredstva višjih slojev. Razpisano je bilo posojilo v višini 20 milijonov dinarjev, posojilo naj bi se obrestovalo 5 % letno, glavnica in obresti pa so bile izplačljive v treh mesecih po osvoboditvi slovenskega naroda, za jamstvo za posojilo pa je bila postavljena celotna davčna moč prebivalstva na slovenskem ozemlju po osvoboditvi. Kot ugodnost je bila zajamčena oprostitev obdavčenja tovrstnih dohodkov.⁴⁵

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je torej uporabilo izviren prijem, ki je sicer temeljil na vseh običajnih zunanjih oblikah, ki jih zahteva razpis javnega posojila, torej višina posojila, namen, obrestovanje, zavarovanje, le doba vračila je bila določena z oporo na čas zaključka vojne, izhajal pa je iz tedaj še nerealne predpostavke zmage narodnoosvobodilnega gibanja oziroma poraza Nemčije in Italije. Načeloma se je posojilo opredelilo za jugoslovansko denarno enoto, plačila pa so bila možna v lirah po uradnem okupatorjevem tečaju, kar nam kaže, da je bil razpis posojila namenjen predvsem Ljubljani oziroma okupacijskemu območju italijanskega okupatorja. Proti trgovanju z obveznicami na finančnem trgu se je SNOO zavaroval z določbo, da je vplačano posojilo neprenosno in da se vrne le vplačniku ali njegovim dedičem. Najmanjši znesek vplačila je bil določen na 100 lir, najbrž prav zaradi prvotnega načina izdajanja potrdil za posojila.⁴⁶

Posojilo je namreč OF zbirala najprej s potrdilom v obliki bankovca 1 % vrednosti denarnega posojila in vpisom emisijske številke bankovca v register pri poverjeniku in centralni blagajni; bila je to t. im. števna lira.⁴⁷ Tak način evidentiranja posojila pa je v pogojih ilegalnega dela prinašal nevarnost izgube spiskov, pa tudi prevare in izsiljevanj, zato se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja odločilo urediti tudi zadnji formalni element razpisanega posojila, namreč izdati obveznice.

ljana 1975. Finance slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja obravnava O. Blagojevič v delu o financah narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji.

V dveh najpomembnejših tematskih zbirkah spominskega gradiva (Bančni vestnik XIII, 1964, št. 2–3 in Borec XX, 1969, št. 5) so zbrana pričevanja večine še živih akterjev tega področja dejavnosti slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. Tudi v štirih knjigah Ljubljane v ilegali najdemo precej podatkov o finančnem poslovanju v Ljubljani, zlasti za prvo obdobje.

⁴³ Z. Polič: Urejanje finančnih problemov v NOB, Borec XX, 1969, št. 5, str. 387; Arhiv uredništva Ljubljana v ilegali, izjava J. Gorjanca navaia različen red zadolženih za finance: J. Rus, V. Repič, Z. Polič, L. Sentjunc, M. Svetina, I. Svetina in M. Mekina.

⁴⁴ AIZDG, NOB tisk, f. S7, Slovenski poročevalec II, št. 19, 1. 10. 1941; V. Repič: Naše finance med narodnoosvobodilno borbo, Borec XX, 1969, št. 5, str. 390.

⁴⁵ AIZDG, NOB tisk, f. S7, Slovenski poročevalec II, št. 19, 1. 10. 1941.

⁴⁶ Slovenska partizanska plačilna sredstva, Ljubljana 1977, str. 50.

⁴⁷ Z. Polič, nav. d., str. 387; V. Repič, nav. d., str. 390–391.

Te so bile najbrž naročene pri Centralni tehniki KPS že jeseni 1941, vendar pa so se njihova izdelava in natis potegnili v prve mesece 1942. leta. Obveznice za 500 lir naj bi bile natisnjene in dane v uporabo že konec leta 1941 ali v začetku leta 1942, obveznice za 1000, 5000 in 10 000 lir pa so bile zanesljivo v prometu konec aprila 1942.⁴⁸ Kot je iz denarnih vrednosti razvidno, so bile te obveznice namenjene predvsem večjim posojilodajalcem, ki so seveda želeli čim trdnjših jamstev.⁴⁹

Vzporedno z razpisom posojila svobode je bila v Ljubljani formirana tudi komisija za pridobivanje posojila med imovitimi sloji, zlasti gospodarstveniki. Vključena je bila v konec leta 1941 ustanovljeni finančno gospodarski odbor (FGO). Po pričevanjih so jo imenovali posojilna komisija, finančno-gospodarska komisija. To so v začetku sestavljali: Franjo Novak, Line Žagar in Roman Golob, sčasoma so v njej delovali tudi Lovro Kuhar — Prežihov Voranc, Viktor Repič, ing. Anton Štebi, Stane Cunder in drugi, potem ko so konec poletja 1942 preosnovali finančno-gospodarski odbor.⁵⁰ Ta je sčasoma postal osrednji gospodarski organ OF na neosvobojenem ozemlju.

Osvobojeno ozemlje, ki ga je slovenska partizanska vojska izbojevala na Notranjskem in Dolenjskem od maja do julija 1942, je spodbudilo tudi prizadevanja za ureditev finančnega poslovanja, ki pa so bila prepočasna. 27. junija 1942 je Izvršni odbor OF ustanovil svoj izvršilni organ za osvobojeno ozemlje Narodnoosvobodilni svet. Ta je v svojem sestavu imel tudi poverjenišтво za finance in za začasnega poverjenika je bil imenovan Zoran Polič — Marko Skalar.⁵¹

Poverjenišтво za finance v večji meri svojih nalog ni uspelo izvrševati, kar dokazuje že to, da je vse delo opravljal kar poverjenik sam. Vendar pa je ta organ v kratkem, še preostalem času do italijanske ofenzive vsaj povezal finančno poslovanje organov v Ljubljani in na osvobojenem ozemlju. Finančno poslovanje poverjenišťa je bilo preprosto, denar je prejemale iz Ljubljane, prav tako obveznice posojila svobode, in ga razdeljevalo osrednjim organom in partizanskim enotam, vodilo je blagajniško knjigo.⁵² Poverjenišťvu so bili podrejeni blagajniki pri okrožnih odborih OF, na katerih je slonelo največje breme zbiranja posojila svobode in zlasti narodnega davka. Na osvobojenem ozemlju so v tem času nastali prvi natančnejši predpisi za odmero in pobiranje narodnega davka, ocenitev vseh davčnih obveznikov pa je zahteval tudi poverjenik za finance.⁵³

Prav začetek italijanske ofenzive je najbrž spodbudil Narodnoosvobodilni svet, da je izdal »odlok o postavitvi premičnih vrednosti na razpolago za narodnoosvobodilno borbo«, v katerem je določil, da morajo biti premičnine v javni in zasebni lasti na razpolago za narodnoosvobodilno vojsko, in sicer organom ljudske oblasti. Med premičninami je izrecno omenjen denar in drage kovine. Za odvzete premičnine je bila predvidena odškodnina, kar implicitno kaže določba, da bo nepokoravanje odloku kaznovano z zaplombo premičnine brez odškodnine.⁵⁴ Ta odlok je torej uvedel možnost prisilnega podpiranja narodnoosvobodilnega gibanja. To možnost pa naj bi to izkoristilo le tam, kjer ne bi bilo mogoče doseči ničesar z zbiranjem prostovoljnih prispevkov ali vpisovanjem posojila svobode, tako da bi ta odlok uveljav-

⁴⁸ M. Škerlavaj — Petrač: Bančne denarne vrednote med ljubljansko ilegalo 1941—1943, Borec XX, 1969, št. 5, str. 404—405; O. Tuma: Kako so tiskali bone v ljubljanski ilegali leta 1942, prav tam, str. 408; Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 50—57. Avtor obveznice je bil ing. arch. Edo Ravnihar, klišeje je izdelal Zlatko Močnik, natisnili pa so jih v tiskarni bratov Tuma. Obveznice so bile zavarovane pred ponarejanjem z lastnoročnim podpisom M. Škerlavaja, ki je bil viden le proti svetlobi. Ta jih v svojem pričevanju netočno imenuje boni.

⁴⁹ M. Škerlavaj — Petrač, nav. d., str. 403.

⁵⁰ Prav tam, str. 403—404; Z. Polič, nav. d., str. 388; K. Brenk: Prežihov Voranc v letih ilegale, Ljubljana v ilegali II, str. 382—383; M. Cepe: Vojaška intendantca, prav tam, str. 123.

⁵¹ AIZDG, NOB tisk, f. S7, Slovenski poročevalec III, št. 25, 28. 6. 1942 (izdaja na osvob. ozemlju), odlok o ustanovitvi Narodnoosvobodilnega sveta. Člen III. določa, dačasne poverjenike imenuje IOOF, stalni pa naj bi bili izvoljeni na prvem zasedanju zbora odposlancev Narodnoosvobodilnega sveta. To zasedanje je preprečila velika italijanska ofenziva. Glej M. Mikuž: Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji, Zgodovinski časopis, III, 1951, št. 1—4, str. 87—114.

⁵² Z. Polič: Urejanje finančnih problemov v NOB, Borec XX, 1969, št. 5, str. 388.

⁵³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga II, dok. št. 52, navodila OO OF Stična — Struge narodnoosvobodilnim odborom 26. 6. 1942; dok. št. 130, okrožnica poverjenika za finance NOS 23. 7. 1942 (dalje Dokumenti ljudske revolucije II...).

⁵⁴ AIZDG, NOB tisk, f. S7, Slovenski poročevalec III, št. 27, 27. 7. 1942 (izd. na osvob. ozemlju).

ljali predvsem za »imovitejše prebivalce, na denarne zavode in druge javne ustanove.«⁵⁵ Odbori OF oziroma narodnoosvobodilni odbori bi morali predhodno oceniti celotno premoženje takih posameznikov ali zavodov, popisati tisto, kar bi se dalo odvzeti, o odvzemu pa naj bi odločal le Narodnoosvobodilni svet.⁵⁶

Potrebe narodnoosvobodilnega gibanja in pomanjkanje denarja na osvobojenem ozemlju so spodbudile k izdelavi obveznic posojila svobode za nižje minimalne vrednosti. Ni natančneje znano, kdaj je padla odločitev, da Centralna tehnika KPS tiska obveznice po 50 in 100 lir; po zamudi v tiskanju so prišle v promet avgusta in septembra 1942.⁵⁷

Zaradi že omenjenega pomanjkanja denarja v obtoku so se obveznice, zlasti nižjih vrednosti, pokazale kot najustreznejši nadomestek denarja in so začele krožiti kot plačilno sredstvo kljub določili o njihovi neprenosljivosti. Sprejemali so jih tudi narodnoosvobodilni odbori za poravnavo narodnega davka.

Preskrba številčne partizanske vojske na osvobojenem ozemlju je terjala tudi več denarnih sredstev in boljše intendantsko službo. Vse hrane ni bilo več mogoče dobiti zastonj, zato so jo partizanske enote nakupovale; plačevale so jo redkeje, če so to narekovali politični momenti, z gotovino ali celo obveznicami, najpogosteje pa s potrdili o prejetem blagu, ki so beležila količino blaga, redkeje ceno, verodostojnost pa je potrjeval podpis intendanta in morda še koga od poveljnikov. Poleti 1942 je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet naročilo izdelavo enotnih priznanc za prejeta blago, ki so jih natisnili do avgusta 1942 v Ljubljani in nato postopoma poslali v partizanske enote.⁵⁸

Velika italijanska ofenziva in z njo povezana izguba osvobojenega ozemlja je povzročila znižanje obsega in kvalitete finančnega poslovanja narodnoosvobodilnega gibanja. Veliko narodnoosvobodilnih odborov je bilo razkritih ali pa so prenehali z delom, tudi NOS je postopno prenehal z delom. Težki položaj je še zaostril nastop bele garde, ki je dobila oporo pri delu prebivalstva na prejšnjem osvobojenem ozemlju in zunaj njega. V takih razmerah je zopet porasel politični in zlasti gospodarski pomen Ljubljane. Zato ne preseneča, da je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja zopet poslalo v Ljubljano — ob drugih kadrih — tudi poverjenika za finance v NOS, ki je bil poleg političnih funkcij zadolžen za izpeljavo zbiranja finančne pomoči za narodnoosvobodilno gibanje, posebej, ker so se prav tedaj pojavila nekakšna nasprotja v finančno-gospodarskem odboru.⁵⁹ Tudi v Ljubljani so se hudo poznale posledice italijanske ofenzive, saj so se prihodki OF zelo skrčili, npr. septembra za 20 % glede na avgust, novembra na tretjino glede na avgust in šele decembra se je stanje nekoliko popravilo.⁶⁰ Zlasti je zašlo v krizo takoj ob ofenzivi in že prej ob množičnih racijah vpisovanje posojila svobode pri velikih posojilodajalcih, ki so

⁵⁵ Dokumenti ljudske revolucije II, dok. št. 130, okrožnica poverjenika za finance NOS 23. 7. 1942.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Dokumenti ljudske revolucije III, dok. št. 37, poročilo vodje CT KPS E. Kardelju 14. 8. 1942; M. Škerlavaj — Petrač: Bančne denarne vrednote med ljubljansko ilegalo 1941—1943, Borec XX, 1969, št. 5, str. 405. Kaže, da je dejansko prišlo do tiska teh obveznic šele pozno jeseni 1942. Z. Polič: Urejanje finančnih problemov v NOB, Borec XX, 1969, št. 5, str. 388, navaja, da je izdal ukaz za tiskanje obveznic posojila svobode po svoji vrnitvi v Ljubljano oktobra 1942, opira se na svoje pismo J. Rusu 19. 12. 1942 (Dokumentirana ljudske revolucije IV, dok. št. 184). Primerjaj tudi Kardeljevo urgenco za »bone« po 50 in 100 lir 29. 12. 1942 poverjeništvu CK KPS za Ljubljano (Dokumentirana ljudske revolucije IV, dok. št. 207).

Likovna rešitev obveznic je delo ing. arch. Vlasta Kopača, klišeje je izdelal Zlatko Močnik, tiskali pa so jih v Tiskarni bratov Tuma.

⁵⁸ Dokumenti ljudske revolucije III, dok. št. 37, poročilo vodje CT KPS E. Kardelju 14. 8. 1942; O. Tuma: Kako so tiskali bone v ljubljanski ilegali leta 1942, Borec XX, 1969, št. 5, str. 408; M. Škerlavaj — Petrač, nav. d., str. 405.

Priznanice so bile vezane v bloke po 50. Prvo serijo, 120 blokov je morala CT izločiti, ker so imele tiskarsko napako, sicer bi prišle v uporabo konec julija 1942.

⁵⁹ Z. Polič, nav. d., str. 388; Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, Ljubljana 1963, dok. št. 13, poročilo V. Krivica E. Kardelju 14. 10. 1942.

⁶⁰ M. Mikuš: Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov, Ljubljana 1969, str. 26. Poročilo V. Krivica E. Kardelju 7. 10. 1942 (Dokumentirana ljudske revolucije III, dok. št. 140) navaja celo 40 %-no zmanjšanje prihodkov v mesecu septembru. V tem kritičnem obdobju je priskočila na pomoč KPS s svojimi denarnimi sredstvi, ki jih je hranilo vodstvo za največjo silo (približno 1,5 milijona lir), in jih namenilo za najnujnejše potrebe partizanske vojske, zlasti pa štirih brigad (Jesen 1942, korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, dok. št. 79, pismo E. Kardelja F. Leskošku in I. Mačku 5. 11. 1942).

dajali posojila narodnoosvobodilnemu gibanju tudi zaradi strahu ali špekulacije glede prihodnosti, da se zavarujejo. Težave so povzročale tudi zunanjepolitične razmere, zlasti nemški uspehi na vzhodni fronti, zato so bile po oceni posojilne komisije le še manjše možnosti za pridobitev večjih posojil, posebej, ker je okupatorjeva civilna oblast uvedla tiho zaporo denarnih zavodov do konca leta 1942.⁶¹

Na podlagi proglasa NOS z dne 22. julija 1942 je zlasti v Ljubljani izvedla OF široko nabiralno akcijo, ki je tekla že od avgusta 1942. Zbirali so predvsem živila, obleko in druge potrebščine za vojsko, drage kovine v t. im. »zlati akciji«; največ je bilo nabranega nakita.⁶² Hkrati je vodstvo OF v Ljubljani dobilo navodila, da uveljavi prisilni odvzem denarnih sredstev tako pri posameznikih kot pri bančnih zavodih, pri čemer naj bi sodelovala VOS OF. To je nato ljubljansko vodstvo odsvetovalo glede na politične razmere in druge okoliščine v mestu.⁶³ Kljub temu je poseglo v bančne zavode. Član VOS OF je 12. septembra 1942 ob sodelovanju matičnega odbora OF v denarnih zavodih dvignil s ponarejenima čekoma v Poštni hranilnici 1 milijon lir.⁶⁴ Ko se je burja italijanske preiskave nekoliko utišala, je VOS OF zopet, prav tako s pomočjo matičnega odbora OF, zaplenila 15. novembra na davčni upravi mesta Ljubljane 410 000 lir, pripravljala pa je tudi zaplembo denarja v podružnici Banca d'Italia, preko katere je dobival plačo XI. armadni korpus.⁶⁵

Ker je okupator nato denarne zadeve trdneje zavaroval, pritok denarnih sredstev pa se je popravil, se narodnoosvobodilno gibanje takih akcij ni več lotevalo, pač pa je pripravljalo ponarejanje italijanskih lir. Ker pa je ponarejanje bankovcev zelo naporno in dolgotrajno delo, jih nikoli niso uspeli izdelati, čeprav je italijanski okupator ob odkritju ilegalne tiskarne odkril že izdelane klišee za natis bankovcev.⁶⁶

Pozimi 1942/43 so šli na roko narodnoosvobodilnemu gibanju zunanjepolitični uspehi (Stalingrad), pa tudi bolj poudarjena jugoslovanska usmeritev narodnoosvobodilnega gibanja ob kampanji za popularizacijo I. zasedanja AVNOJ v Bihaću. To je sprostilo nove finančne vire, zlasti pri jugoslovansko orientiranih veleindustrialcih in bančnikih.⁶⁷ Decembra 1942 je bila reorganizirana in okrepljena tudi posojilna komisija, čeprav je vodstvo menilo, da je Ljubljana že dokaj izčrpana.⁶⁸

V januarju 1943 je prišlo tudi v jugoslovanskem okviru do formalnega oblikovanja zajemanja denarnih sredstev za narodnoosvobodilni boj. Izvršni odbor AVNOJ je 15. januarja razpisal posojilo ljudske osvoboditve za vse ozemlje Jugoslavije v višini 500 milijonov dinarjev/kun s 3 % obrestno mero in rokom vrnitve 10 let, obresti pa naj bi se izplačevale sproti 1. junija in 1. decembra vsako leto. Toda ta razpis je ostal v Sloveniji brez odziva vse do kapitulacije Italije.⁶⁹

Pomlad 1943 je bila značilna po ponovljeni »zlati akciji« v okviru »nabiralnega tedna« v juniju 1943. Finančni položaj narodnoosvobodilnega gibanja se ni bistveno izboljšal, saj so bile tudi potrebe precej večje. Ljubljana ni zmogla več zbrati vsot, ki bi bistveno presegle njene tekoče potrebe, zato je IOOF zahteval od vseh okrožnih odborov OF, da se potrudijo pri zbiranju denarnih sredstev, posebej s pospešenim vpisovanjem posojila svobode. Glede namembnosti zbranih sredstev pa je načelno odločil, da odbori obdrže pobrani narodni davek, prihodke od posojila pa morajo odvajati naravnost IOOF.⁷⁰

⁶¹ Dokumenti ljudske revolucije IV, dok. št. 1, poročilo posojilne komisije, nedat.

⁶² Prav tam, dok. št. 122, obračun OO OF Ljubljana za november 1942; Arhiv uredništva Ljubljana v ilegali, T. Durjava: Pomoč Ljubljane v NOB.

⁶³ Dokumenti ljudske revolucije III, dok. št. 109, poročilo L. Sentjura E. Kardelju 25. 9. 1942.

⁶⁴ M. Čepe: Matični odbori osvobodilne fronte, Ljubljana v ilegali III, Ljubljana 1967, str. 380.

⁶⁵ Prav tam; Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, dok. št. 207, poročilo E. Kardelja J. Brozu Titu 14. 12. 1942; dok. št. 152, pismo E. Kardelja F. Leskošku 19. 11. 1942.

⁶⁶ Z. Močnik: Cinkografija v Ljubljani 1941–1945, Borec XX, 1969, št. 5, str. 418–419.

⁶⁷ Dokumenti ljudske revolucije IV, dok. št. 184, dopis Z. Poliča J. Rusu 19. 12. 1942; Z. Polič, nav. d., str. 388.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ O. Blagojevič: Naše finansije 1941–1945, Beograd 1976, str. 106.

⁷⁰ M. Mikuž, nav. d., str. 39–40; Arhiv uredništva Ljubljana v ilegali, T. Durjava: Pomoč Ljubljane v NOB.

Julija 1943 so bile ustanovljene pri vseh odborih OF gospodarske komisije, pri IOOF pa Osrednja gospodarska komisija, ki naj bi vodila preskrbo vojske in pomagala civilnemu prebivalstvu na vsem slovenskem ozemlju. Prav slednja je uvedla avgusta 1943 v Ljubljanski pokrajini nov davek, trošarino (prometni davek) na vino, meso, govedo in konje in vse prodaje trgovskega značaja.⁷¹

IV.

Veliko osvobojeno ozemlje, ki je nastalo takoj po kapitulaciji Italije v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem, je terjalo tudi drugačno finančno ureditev, saj so nove potrebe kar deževale. Po sklepu IO OF 13. septembra je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja 15. septembra ustanovilo Upravno komisijo za osvobojeno slovensko ozemlje, ki naj bi predstavljala organ prehodnega značaja, dokler je ne bi nadomestila demokratično postavljena uprava. Med njenimi upravnimi resorji je bil vzpostavljen tudi odsek za finance.⁷² Na seji 13. septembra 1943 so imenovali člane Upravne komisije, torej načelnike odsekov in člane IO OF, ki so odgovarjali pred IO OF za posamezne resorje. Za načelnika odseka za finance je bil imenovan Viktor Repič, za resor financ pa je v IO OF odgovarjal ing. Dušan Sernec.⁷³

Na osvobojenem ozemlju na Primorskem se je ustanovil 11. septembra 1943 Narodnoosvobodilni svet (NOS) za Primorsko Slovenijo, ki si je izvolil tudi ožje izvršilno telo, Odbor NOS, v katerega so spadali predsedstvo in referentje za posamezne referate; med njimi tudi referat za finance, ki ga je vodil Rudolf Brajnik.⁷⁴

Ko je Vrhovni plenum OF 16. septembra 1943 proglasil priključitev Slovenskega Primorja svobodni in demokratični Jugoslaviji, je poveril NOS javno upravo na tem ozemlju in ga tako izvzel iz pristojnosti Upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje. Tako sta delovala od septembra 1943 do februarja 1944 na osvobojenem ozemlju dva enakovredna finančna organa, ki sta v skladu z razmerami na območjih, za katera sta bila pristojna, urejala finančna vprašanja.⁷⁵

Osnovne smernice za gospodarsko delovanje na osvobojenem ozemlju je dala gospodarska konferenca 26. septembra 1943. Odločili so se za kombiniran naturalno-denarni gospodarski sistem.⁷⁶

Osvobojeno ozemlje je bilo namreč gospodarsko več ali manj odrezano od ostalih območij. Prenehal je skoraj vsak dotok finančnih sredstev, v dobršni meri pa je ostal nepreskrbljen upravni aparat. Zato je ljudska oblast najprej začela reševati vprašanje nujno potrebnih denarnih sredstev, pri čemer pa je posebej poudarjala, da ne posega v zasebno lastnino, temveč le omejuje razpolaganje z njo glede na vojni čas in nujne potrebe.⁷⁷

17. septembra je izdal odsek za finance Upravne komisije odlok o začasni zaporu vlog in tekočih računov pri vseh denarnih zavodih na osvobojenem ozemlju. Vsem zavodom so bili postavljeni komisarji. V njih nahajajočo se gotovino so organi narodnoosvobodilnega gibanja proti zadolžnicam ali obveznicam posojila svobode odvzeli za najnujnejše potrebe.⁷⁸ Podoben odlok je 21. septembra sprejel tudi NOS za Primorsko Slovenijo, ki je določil, da ostanejo denarni zavodi do nadaljnjega

⁷¹ M. Mikuž, nav. d., str. 41–43.

⁷² AIZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 13. 9. 1943; M. Mikuž, nav. d., str. 45; V. Repič, nav. d., str. 391.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ T. Ferenc: Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo, Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS I, 1957, str. 9–10. (Dalje NOS za Primorsko Slovenijo.)

⁷⁵ Prav tam, str. 11; AIZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 16. 9. 1943.

⁷⁶ AIZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 26. 9. 1943: Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943, Dokumenti, Ljubljana 1953, str. 122–131, referat M. Breclja O gospodarstvu, financah in prehrani. (Dalje Zbor odposlancev, dokumenti).

⁷⁷ Zbor odposlancev, dokumenti, str. 122–131.

⁷⁸ Za uradniški aparat je obveljalo načelo, da so vsi mobilizirani in kot taki upravičeni do podpore, ki jo dobe vzdrževani družinski člani, dobili pa so plačo za september. (M. Mikuž, nav. d., str. 46).

⁷⁹ AIZDG, f. 439/I, odlok o začasni zaporu vlog in tekočih računov pri vseh denarnih zavodih 17. 9. 1943; f. 479/I, dopis odseka za finance predsedstvu SNOS 12. 6. 1944; A. Ogrin: Razvijanje denarnega poslovanja v osvobodilni vojni, Borec XX, 1969, št. 5, str. 447; M. Mikuž, nav. d., str. 10.

zaprti, le izjemno lahko izplačajo nujno potrebna sredstva za življenje ali obratovanje s posebnim dovoljenjem okrožnega NOO.⁷⁹

Glede na to, da je osvobojeno ozemlje obsegalo v glavnem kraje, v katerih je veljala kot plačilno sredstvo italijanska lira, in da je tudi narodnoosvobodilno gibanje dotedaj poslovalo največ v lirah (tudi obveznice posojila svobode so se glasile le na lire), je še dalje obveljala lira kot plačilno sredstvo. IO OF se je sklenil na seji 28. septembra 1943 še nadalje naslanjati na lirsko podlago pri urejanju denarnih vprašanj. NOS za Primorsko Slovenijo je 21. septembra razglasil liro sicer za začasno, a zakonito plačilno sredstvo, do drugačne ureditve vprašanja, kaznoval pa bo, kot je izjavil, tudi poskuse njenega razvrednotenja.⁸⁰

Ti ukrepi so lahko le omejeno učinkovali, saj je gotovine primanjkovalo. Zato se je narodnoosvobodilno gibanje odločilo za uvedbo lastne valute, vendar pa zaenkrat le za uvedbo obveznic posojila svobode kot plačilnega sredstva, ker je pričakovalo hujši pritisk nemškega okupatorja na osvobojeno ozemlje in ni vedelo, ali bo osvobojeno ozemlje lahko obdržalo. Glede na potrebe po plačilnem sredstvu je le sklenilo v večji meri tiskati obveznice posojila svobode, ki so ponekod že pred kapitulacijo Italije krožile kot plačilno sredstvo, IO OF pa je izdal odlok o izenačitvi lire in obveznic posojila svobode iz leta 1941 kot plačilnega sredstva.⁸¹ To obveznico so običajno poimenovali »bon«. Taka ureditev pa je odprla dve vprašanji. Prvo, formalno, se je tikalo določila, da je obveznica posojila svobode neprenosna, kar za plačilno sredstvo ne more veljati. Drugo je bilo vprašanje obrestovanja, plačilno sredstvo pa kroži v svoji nominalni vrednosti; res pa je, da to vprašanje ni bilo tako pereče, ker naj bi se obresti izplačevale šele po osvoboditvi.

Po nekaterih podatkih je začel odsek za finance pri Upravni komisiji pripravljati tudi natis obveznic tega posojila v vrednostih pod 50 lir, vendar pa je te priprave prekinila nemška ofenziva. Zato se je denarno poslovanje v obdobju po kapitulaciji Italije odvijalo v večjih vsotah z obveznicami posojila svobode, pri materialnih nakupih znotraj osvobojenega ozemlja so uporabljali priznanice, manjše vsote in nakupe zunaj osvobojenega ozemlja pa so plačevali z gotovino. Odlok o izenačitvi lire in obveznic posojila svobode kot plačilnega sredstva je le stežka prodril v običajnem poslovanju; zlasti nezaupljivi so bili do »bona« kmetje in prebivalci v obrobni predelih osvobojenega ozemlja, največ zato, ker je imel le omejene možnosti kroženja.⁸²

Da bi zajelo čimveč težaviranega denarja na osvobojenem ozemlju (optimistično so ga cenili celo na 200 milijonov lir), posojilu svobode pa so namenili drugačno vlogo, je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja sklenilo razpisati novo javno posojilo.⁸³ Prvič je razpravljal IO OF o tem že 13. septembra, ko je celo sklenil razpisati posojilo v višini 100 milijonov lir, ki naj bi temeljilo na razpisu posojila narodne osvoboditve z dne 15. januarja 1943. Na ponovni obravnavi tega vprašanja je IO OF 28. septembra sprejel sklep o razpisu posojila ljudske osvoboditve ob pogojih AVNOJ, vsoto, ki bi odpadla na Slovenijo, pa je določil na 50 milijonov lir.⁸⁴

Po obravnavi finančnih razmer na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju v začetku oktobra 1943 je IO OF 8. oktobra 1943 razpisal 3 %-no posojilo narodne osvoboditve v znesku 50 milijonov lir, pri čemer pa je posojilne pogoje prilagodil svojim izhodiščem. Ni upošteval roka vračila posojila 10 let, temveč je rok vračila datiral na eno leto po dokončni osvoboditvi celotnega slovenskega ozemlja. Glede plačevanja obresti je uredil njihovo izplačilo istočasno z izplačilom glavnice.

⁷⁹ T. Ferenc: NOS za Primorsko Slovenijo, str. 11.

⁸⁰ AIZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 28. 9. 1943; T. Ferenc: NOS za Primorsko Slovenijo, str. 11.

⁸¹ Zbor odposlancev, dokumenti, str. 132–133; AIZDG, f. 432/I, zapisnika sej IOOF 28. 9. in 17. 10. 1943; M. Mikuž, nav. d., str. 47; f. 439/I, odlok o veljavnosti bonov, izdanih od GFO OF kot plačilnega sredstva.

⁸² M. Mikuž, nav. d., str. 64.

⁸³ AIZDG, f. 447/I, referat M. Breclja O gospodarskih, finančnih in zdravstvenih problemih, nalogah ter ukrepih, v Črnomlju 20. 2. 1944.

⁸⁴ AIZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 28. 9. 1943. Zajam narodnog oslobođenja so tedaj netočno poslovenili v posojilo narodne osvoboditve, ta ustaljeni termin uporabljamo v nadaljevanju.

najpomembneje pa je, da je IO OF zagotovil revalorizacijo vpisanih zneskov glede na obstoječo in pričakovano inflacijo lire, kar naj bi posebej privlačevalo k vpisu posojila. Vpis posojila je bil določen od 15. do 31. oktobra 1943.⁸⁵

Sprva je bilo namenjeno, da naj bi izdali obveznice v vrednostih od 1000 lir navzgor, dokončno pa je obveljalo, da bodo izdane v vrednostih od 100 do 50 000 lir.⁸⁶

Naročilo za izdelavo osnutkov obveznic je dobil Božidar Jakac, tiskali naj bi jih najprej v vrednostih 100, 1000 in 10 000 lir. Božidar Jakac je osnutke izdelal zelo hitro, saj je prve serije tiskala tiskarna Pavliček v Kočevju sredi oktobra, večji del pa so jih dokončali v tiskarni Ladopunkt na Goteniškem Snežniku. Veliko teh obveznic je propadlo v nemški ofenzivi in niso prišle v promet.⁸⁷

Po ofenzivi je zato moral odsek za finance izdelati nove obveznice, zlasti nižjih vrednosti, saj je bil rok za vpis posojila podaljšan najprej na konec decembra 1943, nato pa še za nedoločen čas.⁸⁸ Osnutke za nove obveznice posojila narodne osvoboditve je pripravil Vlado Jordan konec decembra ali v začetku 1944, saj so prve obveznice nove podobe natisnili v grafiki 13 A na Kočevskem Rogu februarja 1944, nekaj pozneje pa so bile prvič dotedaj natisnjene tudi obveznice, namenjene za nemško okupacijsko območje v RM v vrednostih 20, 50, 100 in 500 RM.⁸⁹

Vpisovanje posojila je potekalo v obliki kampanj, za katere so bili zadolženi vsi odbori OF, propagirali naj bi ga tudi odposlanci, ki so sodelovali v delu zbora odposlancev.⁹⁰ Kljub temu pa odziv ni bil na ravni pričakovanega. Do februarja 1944 je bilo vpisanih nekaj nad 4 milijone lir v Ljubljanski pokrajini, medtem ko so na Primorskem zbirali posojila obeh razpisov na provizorične obveznice, odziv je bil velik, vendar pa je denar ostajal povečini v okrožjih.⁹¹ Vpisovali so predvsem manjše vsote, največ po 100 lir, zato je teh obveznic zelo hitro pričelo primanjkovati, obveznice višjih vrednosti pa je bilo skoraj nemogoče vnovčiti. Ni pomagalo niti določilo, da lahko podpiše obveznico posojila narodne osvoboditve več ljudi, vpisovalci so bili do takega načina izredno nezaupljivi.⁹²

Glede davkov je prišlo do velike spremembe le na Primorskem, kjer je že 21. septembra NOS za Primorsko Slovenijo z odlokom o davkih odpravil vse davke, ki jih je pobiral okupator, in uvedel enoten narodni davek po odloku SNOO iz septembra 1941, njegovo pobiranje in odmerjanje je bilo poverjeno občinskim NOO.⁹³ V Ljubljanski pokrajini se je Upravna komisija odločila, da pobere davke v letu 1943 še po stari odmeri in z dokladami, prav tako trošarino, z letom 1944 pa naj bi uvedli enoten progresivni davek.⁹⁴

⁸⁵ Glej str. 25 in op. 69; AIZDG, f. 439/I, odlok o razpisu posojila narodne osvoboditve 8. 10. 1943; M. Mikuž, nav. d., str. 54. Edino doslej znano javno posojilo izven razpisa osrednjih organov je razpisal TO OF Kočevje 19. 9. 1943 in do konca meseca zbral 141 000 lir. Po razpisu posojila narodne osvoboditve je ta sklenil posojilo prenesti na obveznice tega posojila. (AIZDG, f. 440/I, dopis TO OF Kočevje Upravni komisiji 14. 10. 1943).

⁸⁶ AIZDG, f. 439/I, razdelitev obveznic posojila svobode; Zbor odposlancev, dokumenti, str. 132.

⁸⁷ M. Škerlavaj — Petrač: Tiskanje bonov in obveznic v partizanskih tiskarnah, Borec XX, 1969, št. 5, str. 419—421; I. Gregorač: Zivljenje v tiskarski postojanki 11A Triglavski tiskarni, prav tam, str. 439—440; Obveznica posojila narodne osvoboditve 1943 (V. Visočnik), prav tam, str. 422—426. Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 72—79.

⁸⁸ AIZDG, NOB tisk, f. S7, Slovenski poročevalec IV, št. 27, 12. 12. 1943, odlok o podaljšanju vpisa posojila narodne osvoboditve.

⁸⁹ V. Jordan: Kako smo tiskali partizanski denar, Borec XX, 1969, št. 5, str. 426—429; M. Škerlavaj — Petrač: Tiskanje bonov in obveznic v partizanskih tiskarnah, prav tam, str. 421; I. Gregorač — Vid: Zivljenje v tiskarski postojanki 11A Triglavski tiskarni, prav tam, str. 439; isti: Tiskanje »partizanskega denarja« in obveznic v tiskarni Triglav, Bančni vestnik XIII, 1964, št. 2—3, str. 48; J. Krall: Partizanske tiskarne na Slovenskem. I Osrednje tiskarne, Ljubljana 1972, str. 116 in 125; Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 80—95. Obveznice so se razlikovale po barvi, oznaki serije in vrednosti, na vseh pa je bil motiv delavca in kmeta ter ženske s peterokrako zvezdo v ozadju.

⁹⁰ AIZDG, f. 439/II, okrožnica Upravne komisije odborom OF 18. 10. 1943; f. 440/I, okrožnica IOOF za posojilno kampanjo 19. 10. 1943; Zbor odposlancev, dokumenti, str. 132.

⁹¹ AIZDG, f. 447/I, referat M. Breclja O gospodarskih, finančnih in zdravstvenih problemih, nalogah ter ukrepih; M. Mikuž, nav. d., str. 79—82.

⁹² AIZDG, f. 440/I, poročilo OO OF Bela krajina 30. 12. 1943, blagajniško poročilo OO OF Novo mesto 1. 2. 1944, okrožnica IOOF 19. 10. 1943.

⁹³ T. Ferenc: NOS za Primorsko Slovenijo, str. 11; M. Mikuž, nav. d., str. 80—81.

⁹⁴ AIZDG, f. 439/I, zapisnik seje načelnikov odsekov Upravne komisije 12. 10. 1943; Zbor odposlancev, dokumenti, str. 131.

V tem času so prvi obrok denarne pomoči v višini 10 milijonov lir poslali tudi zahodni zavezniki; prejel ga je GŠ NOV in POS od vojaške misije konec novembra ali v začetku decembra 1943.⁹⁵

V.

Prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta 19. in 20. februarja 1944 v Črnomlju pomeni novo kvalitativno rast ljudske oblasti in v tem okviru tudi naslednjo stopnjo finančnega sistema narodnoosvobodilnega gibanja. Na zasedanju je v okviru svojega referata poročal o finančnih vprašanjih dr. Marijan Breclj, ki je posebej poudaril potrebo po skupnih organih, ki bodo povezovali vse slovensko ozemlje v enoten gospodarsko-upraven prostor. Poročal je o razvoju financ od jeseni 1943 do zbora, v bodoče pa naj bi posvetili največ pozornosti izdaji plačilnih bonov, uvedli pravičen enoten narodni davek, posojilo narodne osvoboditve pa uporabljali predvsem kot gospodarski instrument, ki bo pri kmetih zbrani denar spet spravilo v obtok, javni dolg, ki je že in še bo nastal, pa zaenkrat ni zaskrbljujočega obsega.⁹⁶

V svojih sklepnih deklaracijah in odlokih je SNOS pooblastil predsedstvo SNOS, da vzpostavi med ostalimi odsek za finance, in sprejel odloka o izdaji plačilnega bona, zakonitega plačilnega sredstva na osvobojenem slovenskem ozemlju, v vrednostih 1, 5, 10, 50, 100, 500 in 1000 lir, in o narodnem davku, ki je določal splošno davčno obveznost »na dohodke vsake vrste in na imovino, ki donša korist«, in progresivno obdavčenje. Davke odmerjajo okrajni NOO ob sodelovanju davčnega zavezanca in krajevne skupnosti, ki ji davkoplačevalec pripada, pobirajo pa ga v gotovini ali v naturalijah krajevni NOO.⁹⁷

Na podlagi teh odlokov in pooblastil je predsedstvo SNOS 12. marca 1944 ustanovilo med prvimi osmimi odseki tudi odsek za finance, za njegovega načelnika je bil postavljen Viktor Repič, dotedanji načelnik odseka za finance Upravne komisije.⁹⁸ Njegove naloge so bile vodenje računovodske in blagajniške službe, kontrola finančnega in blagajniškega poslovanja, inštruiranje finančnih organov, organizacija odmere in pobiranja narodnega davka in ureditev davčnega sistema ter organizacija vpisovanja posojila narodne osvoboditve in evidenca finančnih obvez ljudske oblasti iz časa narodnoosvobodilnega boja.⁹⁹ Čeprav je bil odsek kompetenten za vse slovensko ozemlje, je sprva nadaljeval delo odseka za finance Upravne komisije in nadzoroval zlasti Ljubljansko pokrajino, z ostalimi pokrajinami pa je šele postopno vzpostavil stike. Odsek je bil razdeljen v štiri oddelke: za računovodstvo, kontrolo, davke in posojila, niso pa vsi bili takoj ustrezno zasedeni, saj je primanjkovalo ustreznih finančnih kadrov; spočetka je imel odsek šest članov in se vse obdobje ni bistveno okrepil; tik pred osvoboditvijo je štel 10 ljudi.¹⁰⁰

Potem ko je dr. Marijan Breclj v svojem referatu v Črnomlju nakazal potrebo po ustanovitvi denarnega zavoda narodnoosvobodilnega gibanja, je Predsedstvo SNOS z odlokom 12. marca 1944 ustanovilo Denarni zavod Slovenije pri Predsedstvu SNOS z nalogo, da skrbi za »osredotočenje in poenostavljanje denarnega prometa javnopravnih ustanov in denarnega prometa sploh na ozemlju Slovenije.« Istočasno ga je pooblastilo za izdajo plačilnih bonov v višini 20 milijonov lir (10

⁹⁵ M. Mikuš, nav. d., str. 57 in 104. Na seji IOOF 3. 3. 1944 so pooblastili B. Kidriča, da urgira pri angleški misiji izplačilo preostalih 90 milijonov lir odobrenega posojila (AIZDG, f. 432/I).

⁹⁶ AIZDG, f. 447/I, referat M. Breclja O gospodarskih, finančnih in zdravstvenih problemih, nalogah ter ukrepih.

⁹⁷ AIZDG, f. 447/III, Prvo zasedanje slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, Sklepi in odloki, 1944, str. 13 in 26–27.

⁹⁸ Uradni list SNOS I, št. 1, 25. 3. 1944, odlok o osnovanju odsekov pri predsedstvu SNOS in odlok o imenovanju načelnikov odsekov, oba od 12. 3. 1944.

⁹⁹ AIZDG, f. 447/III, poročilo o organizaciji in sestavi odsekov, komisij in ustanov pri SNOS in njegovem predsedstvu, str. 30.

¹⁰⁰ Prav tam, in f. 464/I, zapisnik seje načelnikov gospodarskih odsekov preds. SNOS 11. 4. 1945; 479/I, poročilo L. Zagarja o finančnih problemih in organizaciji na Primorskem in Gorenjskem 23. 6. 1944; f. 479/III, poročilo fin. referenta pri POOF za Gorenjsko 25. 7. 1944, okrožnica predsedstva SNOS 11. 7. 1944.

milijonov komadov po 1 liro, 1 milijon po 5 lir, 500 000 komadov po 10 lir).¹⁰¹ S tema odlokom je Denarni zavod torej dobil značaj privilegiranega splošnega bančnega zavoda, pa tudi emisijske banke. Vsekakor pa je z njegovo ustanovitvijo slovensko narodnoosvobodilno gibanje naredilo pomemben korak v graditvi slovenske državnosti, saj je v načelu ločilo svoje denarno poslovanje od okupatorjevih valut, ki so bile podvržene različnim pretresom, zlasti pa inflaciji.

Z odlokom 15. marca 1944 je predsedstvo SNOS imenovalo poslovodne organe zavoda, in sicer je bil imenovan za njegovega predsednika Lavoslav Dolinšek in za blagajnika Alojz Štular.¹⁰² Medtem ko je ostal Štular blagajnik vse vojno obdobje delovanja Denarnega zavoda, je jeseni 1944 prišlo do spremembe na predsedniškem položaju. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je namreč Dolinška po osvoboditvi Beograda namenilo za delo pri osrednjih jugoslovanskih organih, za vodenje Denarnega zavoda pa je pooblastilo Viktorja Repiča, za njegovega namestnika pa Antona Ogrina.¹⁰³ V začetku poslovodna organa nista imela na razpolago večjega števila usposobljenega kadra in pripomočkov, niti ustreznih tehničnih možnosti za natis plačilnih bonov, za izdajo katerih je bil zavod pooblaščen.

To, po čemer se predvsem ločuje zadnje obdobje finančnega poslovanja narodnoosvobodilnega gibanja od prejšnjih, je razdelana delitev nalog med odsekom za finance in novoustanovljenim denarnim zavodom.

Financiranje vseh civilnih organov in odsekov pri predsedstvu SNOS je bilo v tem obdobju že urejeno na podlagi proračunskega financiranja. Odsek za finance je neposredno financiral vse odseke pri predsedstvu SNOS, njegove ustanove ter okrožne NOO oziroma okrožne odbore OF. Okrožni odbori so morali izkazovati vse dohodke in izdatke na svojem območju in jim je odsek za finance dodeljeval po proračunih prikazano razliko med prihodki in izdatki. Okrožja so bila v letu 1944 in 1945 vsaj v Ljubljanski pokrajini povečini pasivna, nekoliko boljše je bilo na Primorskem. Odseki in ostale ustanove pri predsedstvu SNOS pa so bili financirani glede na svoje neposredne potrebe. Proračune so morali sestavljati mesečno, saj je bilo običajno letno proračunsko financiranje nemogoče uvesti zaradi vojnih razmer, pa tudi pomanjkanja denarnih sredstev. Proračune je potrjevalo predsedstvo SNOS. Največji izdatki so bili podpore in preživnine, veliko pa je stalo tudi šolstvo, zdravstvo in obnova. Prvi proračuni so bili sestavljeni za maj 1944.¹⁰⁴

Pri okrožnih odborih so delovali okrožni finančni referentje, ki so morali imeti vsaj nekaj finančne izobrazbe. Takih pa je primanjkovalo in odborniki so se celo izogibali prevzemu resorja financ. Zato je odsek za finance poleti 1944 uvedel finančno-upravne tečaje. V vsakem odboru je namreč moral biti en član zadolžen le za finance, voditi so morali predpisane knjige in spiske, jih mesečno zaključevati in pošiljati nadrejenim organom poročila o poslovanju, blagajniška poročila in zaključne račune. Zaradi pomanjkanja ustreznih kadrov so težili k uvedbi centralnih okrožnih blagajn. Poslovanje okrožnih odborov je nadzoroval oddelek za kontrolo

¹⁰¹ Uradni list SNOS I, št. 1, 25. 3. 1944, odloka o ustanovitvi Denarnega zavoda Slovenije pri Predsedstvu SNOS in o pooblastitvi Denarnega zavoda za izdajo plačilnih bonov.

¹⁰² Prav tam, št. 2, 21. 5. 1944, odlok o imenovanju predsednika in blagajnika Denarnega zavoda 15. 3. 1944. Kaže pa, da je bil A. Štular dokončno postavljen za blagajnika šele po 18. marcu, na kar nas navaja korespondiranje med predsedstvom SNOS in odsekom za finance (AIZDG, f. 440/1, dopis M. Brecija V. Repiču). — Opozoriti velja na kritičen pogled dr. M. Lemeža na status Denarnega zavoda in njegovo izdajanje plačilnih bonov. Meni, da je garancija na bonu ob menjavi v enotno državno valuto nična, ker zanj ne jamči državna oblast (v tem primeru predsedstvo SNOS) in mu zato manjka bistveni znak državne obveznosti. Dalje pravi: »Plačilna obljuba Denarnega zavoda Slovenije ne more nadomestiti prevzema obveznosti in jamstva države. Po besedilu in duhu odnosnega ustanovnega odloka je namreč Denarni zavod Slovenije samo neke vrste finančno upravno tehnični organ Predsedstva SNOS, ki radi tega sploh ni v stanju prevzeti nase kake učinkovite obveze za državo, še manj pa seveda sam zase. Ni prezreti, da Denarni zavod tudi nima značaja državne emisijske banke, kakor to izhaja iz ustanovnega odloka. Poleg tega tudi izdaja plačilnih bonov ne bi spadala v delokrog emisijske banke. Zavod tudi ne razpolaga s kakim kapitalom, ki bi tvoril podlago za kako jamstvo.« (AIZDG, f. 480/II, dr. M. Lemež: Prispevek k našim valutnim problemom, str. 30).

¹⁰³ AIZDG, f. 464/1, zapisnika 7. in 9. seje načelnikov odsekov in predsednikov komisij pri preds. SNOS 5. in 20. 11. 1944.

¹⁰⁴ Glej op. 99; AIZDG, f. 479/III, okrožnica odseka za finance 3. 4. 1944; okrožnica 16. 6. 1944; poročilo J. Cundra odseku za finance 8. 5. 1944.

pri odseku za finance z rednim preverjanjem obračunov in občasnimi kontrolami na terenu.¹⁰⁵

Novi davčni sistem z enotno odmero progresivnega narodnega davka za leto 1944 je bilo mogoče uveljaviti šele v drugi polovici leta, ne pa, kot je bilo načrtovano, v začetku leta. Težnje, da postane davek pomembnejši vir financiranja narodnoosvobodilnega gibanja, v vojnih razmerah ni bilo mogoče uveljaviti. Z navodili o izvajanju odloka o narodnem davku je skušal odsek za finance vsaj delno poenotiti in urediti to vprašanje, vendar pa so bile razlike med pokrajinami prevelike. V Beli krajini je nova odmera davka prišla do praktične uveljavitve, ko so po razpravi o davčnem sistemu ustanovili dva davčna odbora, ki sta izvedla ocenitev davkoplačevalcev. Davek je bil še vedno prostovoljen, čeprav v načelu obvezen, dovoljen pa je bil »moralni pritisk« na tiste, ki ga niso hoteli plačevati.¹⁰⁶

Ker je potekalo vpisovanje posojila narodne osvoboditve na že znan način še večji del obravnavanega obdobja, si bomo ogledali le nekaj zbirnih podatkov o vpisu posojila. Spočetka, do konca leta 1943, je bilo vpisovanje posojila omejeno predvsem na Dolenjsko in Notranjsko, teklo pa je relativno počasi. Na prvem zasedanju SNOS je dr. Marijan Breclj omenjal številko nekaj čez 4 milijone lir. Velik zagon je dobila posojilna kampanja spet v začetku leta 1944, ko se je težišče preneslo na Primorsko, poseglo pa z vpisom posojila tudi na Štajersko in Gorenjsko, vendar pa se je zaradi nerazpoloženja do sprejemanja RM tam posojilna kampanja omejila največ na vpis naturalnih vrednosti. Na Primorskem so spomladi 1944 razpisali dvo-mesečno tekmovanje za vpis 20 milijonov lir posojila. Sredi julija je bilo vpisano že 19 149 000 lir, po drugih podatkih je celotna kampanja prinesla 25 milijonov lir. V tem času je bilo v Ljubljanski pokrajini realizirano okoli 7 milijonov lir posojila, veliko pa še na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem.¹⁰⁷

Ker je vladalo stališče, da bi z vpisom posojila narodne osvoboditve zaključili, gotovine pa je vedno bolj primanjkovalo, je Denarni zavod jeseni 1944 uvedel še obliko kratkoročnega posojila v obliki 3 % blagajniških zapisov. Za to ga je pooblastilo predsedstvo SNOS 25. oktobra 1944, sam razpis tega kratkoročnega posojila pa je sledil 5. decembra 1944, ko so bili blagajniški zapisi že natisnjeni. Rok posojila je bil tri mesece, obrestovali pa so se s 3 %, izplačljivi so bili v slovenskih lirskih bonih ali v takratni državni valuti, obresti pa so bile plačljive vnaprej ob vpisu blagajniških zapisov.¹⁰⁸ Kampanja za vpis 3 % blagajniških zapisov je zlasti uspela na Primorskem, kjer je bila predvidena realizacija skoraj 28 milijonov lir kratkoročnega posojila (15 milijonov srednjeprimorsko okrožje, 3 milijone južno-primorsko in 2,4 milijona severnoprimsorsko, za 7,48 milijona lir pa so imeli že decembra 1944 obljubljenega posojila v kreditnih zavodih na Krasu in Goriškem).¹⁰⁹

Prvo obdobje delovanja Denarnega zavoda je potekalo na Rogu na Bazi 80 oziroma v Srednji vasi do začetka junija 1944. To obdobje je bilo izrazito pripravljeno; v tem času so pripravili osnovne smernice za organizacijo in delovanje Denarnega zavoda, osnutke za tisk plačilnega bona, izvršili poizvedbe o stanju denarnih zavodov na osvobojenem ozemlju.¹¹⁰

¹⁰⁵ AIZDG, f. 447/III, poročilo o organizaciji in delu odsekov, komisij in institucij pri SNOS in njegovem predststvu, str. 32–33; f. 479/III, okrožnica odseka za finance 18. 9. 1944; poročilo o pregledu blagajniškega poslovanja v belokranjskem okrožju za 2.–9. 7. 1944.

¹⁰⁶ AIZDG, f. 479/III, zapisnik ankete o ureditvi davčnega vprašanja 26. 10. 1944; okrožnica POOF za Štajersko 13. 11. 1944; sklep o ustanovitvi davčnih odborov 29. 10. 1944; f. 479/I, navodila za izvajanje odloka o pobiranju narodnega davka z dne 20. 2. 1944.

¹⁰⁷ AIZDG, f. 447/I, referat M. Breclja O gospodarskih, finančnih in zdravstvenih problemih, nalogah ter ukrepih; f. 447/III, poročilo o organizaciji in delu odsekov...; f. 479/II, dopis odseka za finance POOF za Štajersko, Gorenjsko in Koroško 23. 3. 1944; f. 479/III, poročilo S. Cundra odseku za finance 8. 5. 1944; f. 483/IV, finančna knjiga. Do novembra 1944 je dalo posojilo na Gorenjskem, Štajerskem in Koroškem skoraj 2 milijona lir.

¹⁰⁸ M. Snuderl: Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana 1949, dok. št. 156, razpis 3 % blagajniških zapisov; AIZDG, f. 432/III, okrožnica IOOF o razpisu posojilne kampanje 1. 11. 1944; Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 110–113.

¹⁰⁹ AIZDG, f. 479/III, poročilo Kersniča in Perka odseku za finance 18. 12. 1944; okrožnica PNOO za Slov. Primorje okrož. ods. za finance 3. 3. 1945.

¹¹⁰ L. Dolinšek — A. Ogrin: Denarni zavod Slovenije pri Predsedstvu SNOS, Ljubljana 1954, str. 9; AIZDG, f. 521/I, smernice za delo Denarnega zavoda Slovenije in ureditev valutarnih vprašanj (nedat.).

V okviru zavoda so ustanovili oddelke za emisijo, kreditne posle, valutne posle, likvidaturo, tajništvo in korespondenco. Že takrat je bilo načelno odločeno, da Denarni zavod ustanovi podružnice za območja izven osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini, vendar pa je ustanovitev teh napredovala le počasi.

Prva je bila poleti 1944 ustanovljena podružnica za Primorsko. Predvidena predsednik in blagajnik podružnice sta se najprej izpopolnjevala na sedežu Denarnega zavoda, nato pa sta se vrnila na Primorsko. Podružnica je poslovala v okolici Gorice (Šempas) in se ni mogla docela uveljaviti kot osrednji usmerjevalec denarnega poslovanja na Primorskem. Nato pa je januarja 1945 okupator zajel oba njena člana, tako da je novo garnituro (Lojze Kersnič in Andrej Perko) poslal v začetku februarja Denarni zavod iz svoje centrale. Ta je preselila sedež podružnice v Cerkno in tam je delovala vse do zadnje okupatorjeve ofenzive, ko se je morala evakuirati skupaj z ostalimi ustanovami; nato pa je sledila enotam IX. korpusa v ofenzivi proti Trstu, saj je bila njena poglavitna naloga, da v osvobojenem Trstu prevzame nadzor nad denarnimi zavodi.¹¹¹

Druga podružnica Denarnega zavoda je bila ustanovljena za Gorenjsko formalno jeseni 1944, delovati pa je začela šele januarja 1945, njeno poslovanje je ostalo skromnega obsega. Namenjena je bila tudi podružnica za Štajersko, imenovan njen poslovodni kader, vendar pa ta podružnica ni začela, glede podružnice za Koroško pa je prišlo le do poizvedb o možnostih za poslovanje.¹¹²

Druga naloga Denarnega zavoda je bila čimprejšnja izdaja bona.¹¹³ Ker Denarni zavod ni razpolagal s tehničnimi sredstvi in kadri, ki bi omogočali ustvariti posebno tiskarno za natis bonov, je bil odvisen od Centralne tehnike KPS, ki je oskrbovala tudi tiskarske potrebe ostalih organov ljudske oblasti. Že konec februarja ali v začetku marca 1944 je bila v Metliki ustanovljena skupina slikarjev in arhitektov z nalogo, da pripravi osnutke za natis plačilnih bonov. Te je tudi izdelala, vendar se je skupina nato zaradi drugih dolžnosti razšla, do realizacije teh osnutkov pa ni prišlo.¹¹⁴ Izdelava osnutkov za plačilni bon se je nadaljevala v aprilu 1944 v novoustanovljenem grafičnem ateljeju pri Centralni tehniki KPS v Črmošnjicah. Tam je arhitekt Branko Simčič pripravil osnutke lirskih bonov za vrednosti 1, 5 in 10 lir.¹¹⁵

Najtežje rešljivo je bilo vprašanje, kako osnutek bona spremeniti v natis, ki mora za denar biti posebno natančen in obstojen. Kot najugodnejša se je ponudila možnost, da izdelajo potrebne klišeje v cinkografiji na hrvaškem osvobojenem ozemlju, zato je tja v začetku maja 1944 odšel ing. Simčič, vendar pa je na poti izvedel, da je bila cinkografija uničena v sovražnikovi ofenzivi in se je nato prizadevanje za natis plačilnih bonov moralo usmeriti na možnosti na osvobojenem ozemlju.¹¹⁶ Po nekoliko poenostavljenih osnutkih so nato izdelali lesene klišeje, s pomočjo teh pa so oblikovali stereotipe za natančen tisk. Ta izredno iznajdljiv postopek partizanskih tiskarjev je omogočil tiskanje vse prve emisije slovenskega

¹¹¹ AIZDG, f. 521/IV, poročilo Denarnega zavoda preds. IOOF 9. 2. 1945; f. 521/II, poročilo Kersniča in Perka odseku za finance 18. 12. 1944; L. K.: Denarni zavod Slovenije, podružnica za Slovensko Primorje, Bančni vestnik XIII, 1964, št. 2–3, str. 39; P. A.: Organizacija podružnice Denarnega zavoda Slovenije za Slovensko Primorje v Cerknem, prav tam, str. 40–41.

¹¹² AIZDG, f. 521/II, dopisi Denarnega zavoda POOF za Koroško 22. 11. 1944, POOF za Štajersko 2. 1. 1945, Niku (Kavčiču) 28. 2. 1945; f. 521/IV, dopis Denarnega zavoda preds. SNOS 9. 2. 1945; N. Možina: Poslovanje in premiki podružnice Denarnega zavoda Slovenije za Gorenjsko, Borec XX, 1969, št. 5, str. 46.

¹¹³ Zamisel bona kot začasnega plačilnega sredstva se je pojavila že v začetku leta 1943 v IO AVNOJ, vendar ni bila realizirana zaradi težke vojaške situacije. Ponovno so obudili to misel po kapitulaciji Italije, vendar je bila izvedena le v Sloveniji, kjer so se začeli resno pripravljati na njeno izvedbo v začetku leta 1944 in jo izpeljali na 1. zasedanju SNOS. (AIZDG, f. 479/I, poročilo Berkopca in Repiča o gospodarsko finančnih anketah poverjenika za gospodarstvo NKOJ Milutinovića 21. 5. 1944; f. 480/II, referat dr. M. Lemeža k našim valutnim problemom, str. 28–29; O. Blagojević, nav. d., str. 123–129.

¹¹⁴ B. Simčič: Kako smo risali partizanski denar, Borec XX, 1969, št. 5, str. 429–430; Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 154–165.

¹¹⁵ B. Simčič, nav. d., str. 430–431; D. Omahen: Nastajanje osnutkov za partizanski denar, izvedba, predlog in tisk plačilnega bona Denarnega zavoda Slovenije za 10 lir, Bančni vestnik XXX, 1981, št. 4, str. 109–121.

¹¹⁶ B. Simčič, nav. d., str. 431.

plačilnega bona v tiskarni Triglav od junija 1944 dalje. Po numeriranju so bili boni poslani Denarnemu zavodu; prvih 120 000 lir bonov po 10 lir je ta dal v obtok 25. julija 1944, postopno pa so vključevali v obtok nove količine bonov. Celotna začetna naklada dveh serij je znašala 1 117 600 lir; ti boni so prišli v promet do srede septembra 1944, nato pa je Centralna tehnika začela pošiljati bone po 5 lir; prvi so bili uvedeni v obtok 19. septembra 1944 in jih je bilo natisnjenih do konca oktobra 1944 v vrednosti 575 000 lir, prvi boni po 1 liro pa so prišli v obtok 6. novembra 1944, do zadnjih, sredi decembra 1944, jih je bilo danih v obtok 262 500.¹¹⁷ Skupaj je bilo dano v obtok v vsem letu 1944 le 2 830 600 lir ali 14,1 % prve emisije, medtem pa je Denarni zavod že dobil pooblastilo za emitiranje nadaljnjih 80 milijonov lir lirskega bonov. Na podlagi tako male emisije, čeprav je krožilo tudi veliko priznanc v lirskih bonih, pa je seveda bilo nemogoče, da bi se denarno poslovanje dejansko ločilo od lire, za kar si je prizadevalo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, ko je jeseni 1944 forsiralo 10 % višji kurz novega lirskega bona na pram liri.¹¹⁸

V tiskanju oziroma emitiranju lirskega bonov je nato sledil krajši presledek, ki je bil najbrž posledica nekaterih nesoglasij med NKOJ in Predsedstvom SNOS glede emitiranja lastnega plačilnega sredstva,¹¹⁹ najbrž pa tudi zato, ker niso več pričakovali skorajšnjega konca vojne, kar je posebej bilo opazno poleti in v začetku jeseni 1944.

Že v začetku maja 1944 je Denarni zavod Slovenije predlagal predsedstvu SNOS, da ga pooblasti za izdajo nadaljnjih 50 milijonov lir bonov, vendar pa je predsedstvo menilo, da je še prezgodaj in da naj naprej izdajo vsoto prve emisije. Pač pa ga je avgusta 1944 pooblastilo za emisijo vseh nadaljnjih 80 milijonov lir, ki jih je še dovoljeval odlok SNOS z dne 20. februarja 1944.¹²⁰

Nerealno je bilo pričakovati, da bo mogoče te vsote hitro natisniti v partizanskih tiskarnah v Sloveniji, čeprav je grafični atelje že pripravil osnutke bankovcev za 100, 500 in 1000 lir.¹²¹ Po osvoboditvi Beograda se je ponudila priložnost za natis lirskega bonov v specializirani tiskarni za izdelavo bankovcev. Skrb za natis teh bonov je bila najbrž poverjena Lavoslavu Dolinšku, ki je decembra 1944 odšel v Beograd na dolžnost viceguvernerja Narodne banke DFJ. V Slovenijo so prišli ti bankovci, ki so se razlikovali od bankovcev prve emisije, v dveh paketih po 40 milijonov lir v marcu in aprilu 1945, prvi del je dal Denarni zavod v obtok 29. marca 1945, drugega pa 7. aprila 1945.¹²² Ker je pozimi 1944 Centralna tehnika KPS nadaljevala s tiskom bonov po 1 in 10 lir, ki so prišli v obtok v marcu 1945 (skupaj 1 768 400 lir), je bilo ob zaključku vojne v obtoku 84,5 milijona lir plačilnih bonov;¹²³ vse do zadnjih tednov pred koncem vojne je bilo lirskega bonov torej premalo, da bi mogli postati prevladujoče plačilno sredstvo na osvobojenem ozemlju, še manj pa na celotnem slovenskem ozemlju, na popolno zamenjavo »bonov« — priznanc posojila svobode pa ni bilo misliti.

¹¹⁷ AIZDG, f. 523, dnevnik poslovanja (žurnal) 2. 6.—31. 12. 1944; D. Omahen, nav. d., str. 109—121; V. Jordan: Kako smo tiskali partizanski denar, Borec XX, 1969, št. 5, str. 426—429; I. Gregorač — Vid: Zivljenje v tiskarski postojanki 11A Triglavski tiskarni, prav tam, str. 440—442; isti: Tiskanje »partizanskega denarja« in obveznic v tiskarni Triglav, Bančni vestnik XIII, 1964, št. 2—3, str. 49—51.

¹¹⁸ AIZDG, f. 464/I, zapisknika 4. in 6. seje načelnikov odsekov pri preds. SNOS 16. in 30. 10. 1944; f. 521/II, dopis Denarnega zavoda Niku (Kavčiču) 29. 11. 1944.

¹¹⁹ AIZDG, f. 525/I, pismo Staneta (Pavliča) Poldetu (?) 27. 10. 1944, kjer pravi: »... Kot veš je NKOJ ustavil tiskanje bonov (Strogo zaupno) ...«; f. 521/II, dopis Denarnega zavoda predsedstvu SNOS 25. 10. 1944 pravi glede blagajniških zapisov: »V osnutku poslanega blagajniškega zapisa smo navedli plačiljivost v slovenskih lirskih bonih. V kolikor ta tekst po Vaših informacijah ne bi odgovarjal z ozirom na to, da se boni ne bodo smeli več izdajati, blagovolite ga zamenjati s sledečim tekstom ...« (oboje podčrtal avtor).

¹²⁰ AIZDG, f. 521/II, dopisa preds. SNOS Denarnemu zavodu 8. 5. in 22. 8. 1944; M. Mikuž, nav. d., str. 132.

¹²¹ Primerjaj Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 172—183.

¹²² AIZDG, f. 523, dnevnik poslovanja 1. 1.—31. 3. 1945; f. 522, dnevnik poslovanja 1. 4.—12. 6. 1945; Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 114—129. O tisku teh bonov ni znanega nič natančnejšega, tudi avtor osnutkov je neznan. Zanimivo je, da je na bankovcih natisnjen odlok o pooblastitvi Denarnega zavoda za izdajo plačilnega bona z dne 12. 3. 1944, ne pa odluka z dne 22. 8. 1944, ki je pooblašal za emisijo 80 milijonov lir plačilnih bonov.

¹²³ Prav tam.

Po predhodnih pripravah se je Denarni zavod Slovenije v začetku junija 1944 preselil v Črnomelj, kjer je začel s poslovanjem 2. junija. Tega dne je predsedstvo SNOS tudi nakazalo Denarnemu zavodu glavnico 500 000 lir za začetek poslovanja, konec julija 1944 pa je nakazalo še 1 milijon lir za kreditiranje gospodarske oživitve.¹²⁴ Na svojem sedežu je Denarni zavod odprl pravo poslovalnico za delo z občani in ostalimi partnerji, ki je vsaj v omejenem obsegu opravljala večino osnovnih bančnih operacij.

V ospredje je prišla naloga, da Denarni zavod spodbudi in uredi denarni promet na osvobojenem ozemlju in tako poživí gospodarstvo. Prve priprave za to je Denarni zavod opravil že v svojem roškem obdobju, ko se je obrnil s posebno anketo na denarne in hranilne zavode na osvobojenem ozemlju, v kateri naj bi mu sporočili razmere, v katerih poslujejo, in svoje bilance. Odgovori, ki jih je dobil, so pokazali, da je bil tedaj položaj denarnih zavodov kaj različen, skoraj vsem pa je bilo skupno, da skoraj niso poslovali, bodisi zaradi zaščite denarnih zavodov ali zaradi nemirnega vojnega časa, ki je razpršila upravne organe in strokovne kadre, pa tudi denar, in prekinila zveze s centralami v Ljubljani, mogli pa bi poslovati ob primer-nem kreditu, ki bi ga dal na razpolago Denarni zavod.¹²⁵

Po opravljeni anketi je vodstvo Denarnega zavoda predlagalo predsedstvu SNOS, da zaradi požitve gospodarskega življenja in denarnega obtoka ukine še vedno veljavno zaščito denarnih zavodov in sprosti hranilne vloge.¹²⁶ Predlog je predsedstvo SNOS sprejelo in 5. junija 1944 izdalo odlok o ukinitvi zaščite denarnih zavodov, o izplačevanju denarnih vlog in spremembi obrestne mere, v katerem je določilo, da ukinja zaščito denarnih zavodov s 15. junijem 1944. Prebivalcem osvobojenega ozemlja denarni zavodi izplačujejo vloge do 2000 lir v celoti, nad 2000 lir pa po 500 lir v štirinajst dnevnih obrokih, v izjemnih primerih na podlagi potrdila krajevnega NOO tudi več. Stare vloge so bile izenačene z novimi, v kolikor jih vlagalec ob sprostitvi vlog ni dvignil. Pologi so bili možni v plačilnih bonih ali v lirah, morali pa so se knjižiti ločeno. Potrebni kredit za poslovanje so mogli denarni zavodi dobiti pri Denarnem zavodu Slovenije.

Odlok je z veljavnostjo od 1. julija 1944 določil tudi nove obrestne mere, ki so znašale za vloge od 2 (nevezane) do 3,5 % (vezane s 6 mesečnim odpovednim rokom) letno, za posojila pa je znašala obrestna mera vključno s stroški 5 (hipotečno jamstvo) ali 5,5 % (na tekoči račun).¹²⁷

Odlok je postavil temelje za sprostitev dela vsaj nekaterih denarnih zavodov v Beli krajini, ki so že pred tem odlokom ali po njem zaprosile in dobile kredit Denarnega zavoda, medtem ko je ostale oviralo dejstvo, da je njihova nelikvidna sredstva prevzela Privilegirana agrarna banka in so posedovale le njene obveznice, položene pri Banca d'Italia. Za kredit so zaprosile Posojilnica in Mestna hranilnica v Črnomlju, Hranilnica in posojilnica v Semiču, Prva dolenska posojilnica in Hranilnica in posojilnica v Metliki pa sta razpolagali z lastnimi sredstvi. Posojila je odobral Denarni zavod na podlagi hipoteke, menične izjave in cesije, kredite pa je odobral s 3,5 % obrestno mero.¹²⁸

Po sprostitvi dela bančnih zavodov je stanje hranilnih vlog delno padlo, vendar pa za manj kot so finančni organi narodnoosvobodilnega gibanja pričakovali, tako da je bilo mogoče ohraniti likvidnost s sodelovanjem Denarnega zavoda; postopno je njihova višina celo naraščala, kar je imel Denarni zavod za dokaz zaupanja v denarne zavode in v partizansko ljudsko oblast, je pa gotovo tudi izraz majhnega pomena denarja za končnega kmetijskega proizvajalca, saj je mogel kupiti le malo

¹²⁴ AIZDG, f. 523, dnevnik poslovanja 2. 6.—31. 10. 1944.

¹²⁵ AIZDG, f. 521/II, poročilo Denarnega zavoda preds. SNOS 5. 5. in 2. 6. 1944.

¹²⁶ Prav tam, poročilo Denarnega zavoda preds. SNOS 2. 6. 1944.

¹²⁷ AIZDG, f. 479/I, odlok o ukinitvi zaščite denarnih zavodov, o izplačevanju denarnih vlog in spremembi obrestne mere; f. 521/I, dopis Denarnega zavoda preds. SNOS 3. 6. 1944 z osnutkom odloka.

¹²⁸ AIZDG, f. 521/I, dopis Denarnega zavoda preds. SNOS 3. 6. 1944; L. Dolinšek — A. Ogrin, nav. d., str. 16—17 in 18—21; AIZDG, f. 521/II, poročilo Denarnega zavoda preds. SNOS 2. 6. 1944.

potrebnih dobrin.¹²⁹ Poslovanje denarnih zavodov je bilo omejeno v toliko, da zaradi vojnih razmer ni bila dovoljena prisilna izterjava dolgov, temveč je bilo prepuščeno dolžnikom samim, da po svojih močeh te vračajo, zavodi pa so bili dolžni tako vplačilo sprejeti.¹³⁰

Zajemanja denarnih sredstev prebivalstva s hranilno službo se je lotil tudi Denarni zavod. Do oktobra 1944 je pripravil hranilne knjižice za varčevalce, vloge pa je sprejemal tudi na začasna potrdila. Glede na obseg in višino zajetih sredstev (okoli 420 000 lir pologov) je bila hranilna služba pomembna tudi iz propagandnega vidika.¹³¹

Za čimbolj tekoče poslovanje med organi in ustanovami narodnoosvobodilnega gibanja ter ostalimi denarnimi zavodi na osvobojenem ozemlju je Denarni zavod uvedel tekoče račune, za olajšavo v poslovanju pa čekovne knjižice.¹³²

Nadzor nad dolgovi narodnoosvobodilnega gibanja pri prebivalstvu je Denarni zavod zagotovil z izdajo numeriranih priznanc za prejeto blago, ki so jih morali uporabljati tako vojaški kot civilni organi narodnoosvobodilnega gibanja. S tem si je Denarni zavod zagotovil možnost kontrole nakupov in zlasti višine dolga, saj je izdane priznanice sproti registriral. Žal pa je bila ta kontrola možna le od jeseni 1944, ko so priznanice prišle v promet. Do konca vojne je bilo registriranih za okoli 42 milijonov lir terjatev, terjatve pred uvedbo priznanc Denarnega zavoda pa so znašale po ocenah nad 100 milijonov lir. Ker pa so se priznanice glasile na lirske bone, je s tem Denarni zavod tudi uvajal lirski bon v denarni promet na vsem slovenskem ozemlju v skladu z odlokom predsedstva SNOS. Priznanice so bile prenosne, pravilno opremljene so imele enak status kot pravi lirski boni.¹³³

Poživitev gospodarstva je Denarni zavod spodbujal tudi neposredno, s krediti nekaterim gospodarskim podjetjem ali dejavnostim, tako npr. je spodbujal trgovino in s tem v zvezi kreditiral delo nekaterih trgovskih zadrug (konzumov), bil je nosilec obnovitve dela premogovnika Kanižarica, posredno pa je preko nadzora denarnih zavodov spodbujal njihovo kreditiranje gospodarske dejavnosti, npr. investicijo Prve dolenske posojilnice v opekarstvo zadrugo.¹³⁴

Posebno področje dela Denarnega zavoda Slovenije je bilo tudi valutno poslovanje in je obsegalo predvsem nakup valut, ki so jih potrebovali organi narodnoosvobodilnega gibanja za nabave zunaj osvobojenega ozemlja ali zunaj slovenskega ozemlja. Najbolj iskane so bile kune, valuta NDH, ki so bile potrebne za nakupe na hrvaškem ozemlju. Potrebe po RM so bile manjše, vendar pa so jih na osvobojeno ozemlje prinašali številni begunci z nemškega okupacijskega območja. Nekaj svojega denarja so zamenjevali tudi člani vojaških misij pri Glavnem štabu.¹³⁵

Zamenjava je potekala po kurzi, kot jih je mogel Denarni zavod ugotoviti iz različnih časopisov; nakupni in prodajni tečaj sta bila različna. Tečaji so bili relativno stalni, najbolj je nihal kurz dolarja.

Najbolj problematična je bila zamenjava RM kot valute okupatorja in zaradi pričakovanja njenega poloma ob porazu nemškega rajha. Oktobra 1944 je predsedstvo SNOS sklenilo, da Denarni zavod ne sme ustvarjati uradnega tečaja za menjavo

¹²⁹ AIZDG, f. 521/I, sestavek Kam z odvečnim denarjem; f. 521/II, poročilo Denarnega zavoda preds. SNOS 2. 6. 1944, poročilo S. Kramarja Denarnemu zavodu 31. 12. 1944.

¹³⁰ AIZDG, f. 521/I, poročilo odseka za finance preds. SNOS 2. 4. 1944; f. 521/II, poročilo Denarnega zavoda preds. SNOS 2. 6. 1944; L. Dolinšek — A. Ogrin, nav. d., str. 17.

¹³¹ AIZDG, f. 523, dnevnik hranilnih vlog. Hranilne knjižice (vseh je bilo izdanih do konca vojne 344) so imele spominsko posvetilo, ki je poudarjalo, da jih je izdal Denarni zavod Slovenije med narodnoosvobodilnim bojem in da so spomenik veličini in moči tega gibanja. Operacij s hranilnimi vlogami je bilo zelo malo (le 8 dvigov, hranilnih knjižic z večkratnimi plogi le nekaj več). Ena od hranilnih knjižic je bila odprta tudi na ime Josipa Broza Tita.

¹³² L. Dolinšek — A. Ogrin, nav. d., str. 24; AIZDG, f. 521/II, poročili Denarnega zavoda za september in oktober 1944. Konec oktobra je bilo odprtih 34 tekočih računov in 14 imetnikov čekovnih knjižic.

¹³³ AIZDG, f. 464/I, zapisnik 4. seje načelnikov odsekov ... 16. 10. 1944; f. 525/V, navodila za uporabo priznanc 18. 11. 1944, mesečno poročilo Denarnega zavoda za november 1944; Slovenska partizanska plačilna sredstva, str. 110—111.

¹³⁴ AIZDG, f. 521/II, poročili Denarnega zavoda za avgust 1944 in september 1944.

¹³⁵ AIZDG, f. 521/I, pregled razvoja Denarnega zavoda (julij 1945); f. 524, knjiga nakupov in prodaje valut; L. Dolinšek — A. Ogrin, nav. d., str. 22—24. Avgusta 1944 je obiskal Denarni zavod angleški vojni poročevalec, ki se je zanimal za tedanje in bodoče delovanje zavoda, odprl pa je tudi dva tekoča računa. (AIZDG, f. 521/II, poročilo Denarnega zavoda predsedstvu SNOS 16. 8. 1944).

Valuta Tečaj	1 RM		100 kun		1 \$ USA	
	Nakupni	Prodajni	Nakupni	Prodajni	Nakupni	Prodajni
VIII/1944	2,50 3,00	2,75 3,00	10	11,11	240 250	350
1944/45	2,50	2,60	10	11		600
IV/1945	2,50	2,60	8 9	9 10	500	

Tabela 2. — Valutni tečaji Denarnega zavoda Slovenije 1944—1945 v lirah¹³⁶

RM, kar je ta moral upoštevati. Seveda pa ni bilo menjave RM mogoče docela preprečiti, ker bi to pomenilo beguncem odvzeti še najskromnejše možnosti za samooskrbo, zato so določili, da RM odkupujejo le od beguncev sprejemni centri za begunce in posredovalnica za delo v Črnomlju po običajnem kurzu, vendar le zmerne vsote, ki so potrebne za preživetje.¹³⁷

Zunaj svoje redne dejavnosti je Denarni zavod Slovenije posvečal veliko skrb pripravam na osvoboditev slovenskega ozemlja ter finančnim ukrepom ob prevzemu oblasti in pripravam na organizacijo finančnih organov in denarnih zavodov v novi, federalni Sloveniji. Zlasti jih je zaposlovalo valutno vprašanje, pri čemer je izvedlo vse priprave za takojšnjo zamenjavo denarja s svojim plačilnim bonom. Te priprave so bile zlasti intenzivne poleti in jeseni 1944, ko je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji pričakovalo, da bo nastopil zlom nemškega rajha že pred zimo. Zato je tudi pohitelo z uveljavitvijo plačilnega bona kot uradnega plačilnega sredstva na vsem slovenskem ozemlju. V številnih referatih, ki so se tikali skoraj vseh finančnih vprašanj, so številni sodelavci Denarnega zavoda Slovenije, odseka za finance in študijske komisije pri predsedstvu SNOS vsebinsko rešili najpomembnejša načela bodoče ureditve financ, njihova izpeljava pa v spremenjenih razmerah spomladi leta 1945 ni bila vselej mogoča, saj je marsikateri ukrep izvedla že vlada DFJ.¹³⁸ Takrat, ko so potekale intenzivne priprave za prevzem oblasti, je bilo tudi redno poslovanje Denarnega zavoda najbolj intenzivno, tako po obsegu kot področjih delovanja; promet je uplahnil zlasti pozimi 1944/45 zaradi pomanjkanja denarja (gotovine).¹³⁹

S poslovanjem v Črnomlju je Denarni zavod prenehal sredi aprila 1945, ko je bil evakuiran skupaj z drugimi organi narodnoosvobodilnega gibanja v Gorski Ko-

	Celotni promet	Blagajna		Hranilne vloge		Emisija
		Polog	Dvig	Dvig	Polog	
VI/1944	8,0	5,1	2,6			
VII	88,7	33,2	15,2			0,28
VIII	28,8	3,3	12,4			1,0
IX	17,4	1,5	5,0			0,742
X	13,9	1,6	4,4		0,0574	0,405
XI	16,3	2,7	6,3	0,0059	0,146	0,35
XII	4,9	1,5	2,0	0,0005	0,136	0,053
I/1945	4,3	0,7	0,95	0,001	0,017	0
II	1,4	0,3	0,8	0,0004	0,016	0
III	68,35	48,6	13,0	0,0008	0,006	41,768
IV	56,55	45,0	8,6	0	0,047	40,0
V	83,6	50,25	28,95	0	0,066	21,829

Tabela 3. — Obseg poslovanja Denarnega zavoda Slovenije v mio lir¹⁴⁰¹³⁶ AIZDG, f. 522, 523 in 524, dnevnik poslovanja in knjiga nakupov in prodaje valut.¹³⁷ AIZDG, f. 464/I, zapisnik 5. seje načelnikov odsekov ... 23. 10. 1944; f. 521/II, poročilo Denarnega zavoda za oktober 1944.¹³⁸ AIZDG, f. 521/I, pregled razvoja Denarnega zavoda navaja 17 referatov in študij s področja financ in denarništva; L. Dolinšek — A. Ogrin, nav. d., str. 27—31.¹³⁹ AIZDG, f. 521/IV, poročilo Denarnega zavoda preds. SNOS 9. 2. 1945.¹⁴⁰ AIZDG, f. 522 in 523, dnevnik poslovanja Denarnega zavoda.

tar in nato na Primorsko. Od tam je večina osebja prišla v Ljubljano maja 1945 in takoj nadaljevala s poslovanjem v prostorih Državne hipotekarne banke. Osebjc centrale se je hitro pomnožilo (junija je štelc 26 ljudi), ustanovili pa so tudi mrežo podružnic. Pravo zarezo v delovanju Denarnega zavoda Slovenije in prehod v mirnodobno stanje pa pomeni šele izid zakona o Denarnem zavodu Slovenije 21. junija 1945.¹⁴¹

Zusammenfassung

FINANZQUELLEN UND GELDWESEN DER VOLKSBEFREIUNGSBEWEGUNG IN SLOWENIEN 1941—1945

Damijan Guštin

Der Zweite Welt krieg brachte eine Reihe von Erschütterungen in die bestehenden Finanzsysteme, im allgemeinen aber wurde die Rolle der Waren-Geldbeziehungen verkleinert, die Rolle der Elemente der Naturalienwirtschaft hingegen vergrößert.

In der fast Kriegswirtschaft der Monarchie Jugoslawiens hat ihre Niederlage im kurzdauernden Aprilkrieg totalen Zusammenbruch des Finanzsystems verursacht, da ihr Territorium ja unter den Angreifern aufgeteilt wurde. Die drei Angreifer, die sich das slowenische Territorium verteilten, haben ähnliche, doch in den Einzelheiten verschiedene Maßnahmen getroffen. Sie haben bald nach der Okkupierung, im Mai und Juni 1941, in den okkupierten Gebieten ihren Geldwert (Lira, Reichsmarke und Pengő) als legale Zahlungsmittel eingeführt und die slowenische Bevölkerung wurde in den nachteiligen Dinarwechsel gezwungen. Der italienische Okkupator hat das weit meiste Kapital in den Bankanstalten in Slowenien kontrolliert, der deutsche hingegen hat das Banknetz mit totalem Einschluß in seine Banken streng geändert.

Die Volksbefreiungsbewegung, deren Programm am sofortigen Kampf gegen den Okkupator beruhte, nützte auch beträchtliche Finanzmittel, mit denen aber nur elementare materielle und Existenzbedürfnisse der betroffenen Bevölkerung, Aktivisten und Partisaneneinheiten befriedigt können wurden. Ihre Finanzierung wurde am Anfang ausschließlich und später vorwiegend von eigenen Quellen abhängig. Sie waren die folgenden: freiwillige Beiträge der slowenischen Bevölkerung der Volkssteuer, der schon im September 1941 eingeführt wurde, zwei öffentliche Anleihen, die sogenannte Freiheitsanleihe in 1941, Volksbefreiungsanleihe in 1943 und die kurzfristigen Anleihen in 1944; auch die westlichen Verbündeten haben der Volksbefreiungsbewegung in 1943/44 eine Anleihe zugeteilt.

Zwecks der Finanzmittelsammlung und -verwaltung entwickelte die Volksbefreiungsbewegung im Rahmen der Volksgewaltorgane eine Reihe von Finanzorganen — von den Kassierern und Finanzreferenten, Finanzwirtschaftlichen Ausschüssen bis zu den Wirtschaftskommissionen, im Einklang mit ihrer Kraft und den Verhältnissen in einzelnen Gebieten. Die höchsten Finanzorgane waren das Finanzkommissariat des Volksbefreiungsrates in 1942, die Finanzabteilung bei der Verwaltungskommission fürs befreite slowenische Gebiet und das Volksbefreiungsrat für slowenisches Küstenland nach der Kapitulation Italiens und in den Jahren 1944 und 1945 die Finanzabteilung beim Präsidium des slowenischen Volksbefreiungsrates (in Textfortsetzung: SNOS). Im März 1944 wurde beim SNOS-Präsidium die Geldanstalt Sloweniens gegründet. Ihre Aufgabe war das Banksystem im befreiten Gebiet zu richten, die Kreditgewährung, das Sparen und die Wechselgeschäfte zu realisieren, zugleich war sie aber auch ein Studiumszenter für die Projektausarbeitung des Finanzsystems im zukünftigen befreiten Slowenien.

¹⁴¹ AIZDG, f. 521/I, pregled razvoja Denarnega zavoda (julij 1945); Uradni list SNOS in Narodne vlade Slovenije I/II, št. 11, 23. 6. 1945, zakon o Denarnem zavodu Slovenije; L. Dolinšek — A. Ogrin, nav. d., str. 32—34; A. Rogelj: Poslovanje Denarnega zavoda Slovenije po osvoboditvi, Borec XX, 1969, št. 5, str. 470—472; R. Kavčič: Notranja in zunanja reorganizacija Denarnega zavoda Slovenije ter likvidacija starih bank v združeni Sloveniji, prav tam, str. 474—475.

Die wichtigste Aufgabe der Bankanstalt Sloweniens war aber die Emmission des Zahlungsmittels der Volksbefreiungsbewegung — des (Lira-) Zahlungsgutscheins. Die ersten Notzahlungsmittel entwickelten sich aus den Verpflichtungsscheinen der öffentlichen Anleihen, die wegen des allgemeinen Geldmittelmangel in Umlauf gekommen sind. Im Prozeß der slowenischen Staatswesensformierung, besonders im Jahre 1944, zeigte sich das Bedürfnis nach der Emmission des eigenen Zahlungsmittels, worüber auf der ersten SNOS-Sitzung im Februar 1944 Entschluß gefaßt wurde. Zuerst gründete der Zahlungsgutachein auf dem Lirawert, im Herbst 1944 versuchte man, aber nur teilweise mit Erfolg, ihn von der Liragrundlage zu scheiden. Dem ersten Emmissionsvollmacht zufolge könnte die Geldanstalt Sloweniens für 20 Millionen Lire der Zahlungsgutscheine in den Umlauf geben. Aber trotz der außerordentlich inventiven Erfindsamkeit könnten die Drucker der Volksbefreiungsbewegung wegen äußerst beschränkten materiellen Möglichkeiten sogar bis zum Ende des Krieges diese Summe nicht erreichen; sie haben nur für gute 4,5 Millionen Lire der Gutscheine gedruckt. Der zweiten Emmissionsvollmacht zufolge sollte die Geldanstalt Sloweniens für 80 Millionen Lire der Gutscheine in den Umlauf geben. Sie wurden in schon befreitem Belgrad gedruckt und sind einen guten Monat vor dem Kriegsende in den Umlauf gekommen. Die Geldanstalt Sloweniens könnte während des Krieges den Geldumlauf nicht wesentlich fördern, hat ihn doch geordnet, so daß sie nach der Befreiung samt der Finanzabteilung beim SNOS-Präsidium einen guten und fachlichen Ausgangspunkt des neuen Finanzsystems der föderalen Einheit Slowenien darstellte.

KRONIKA

Casopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinsko pisateljstvo.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Letna naročnina za tri številke znaša za ustanove 450 dinarjev, za posameznike 300 dinarjev, posamezna številka velja 150 dinarjev, dvojna številka 250 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 3/1955 do 23/1975 po 50 din (le letnik 15/1967 je razprodan), letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din, letnik 1978 po 120 din in letnika 1979 in 1980 po 160 din za posameznike oziroma po 240 din za ustanove, letnik 1981 po 160 oziroma 250 din in letnik 1982 po 180 oziroma 280 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MEŠTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.